

Konrád Miklós

A GALÍCIAI ZSIDÓ BEVÁNDORLÁS MÍTOSZA

A Galíciából vagy Galicián keresztül Oroszországból bevándorló, a vádak szerint elmagyarosodni nem hajlandó vagy arra képtelen, ám a falunépet kiszipolyozó kelet-európai zsidóknak az 1900-as évektől „kazár” gyűjtőnévvel illetett rémképe a reformkortól a zsidótörvényekig végigkísérte a magyar zsidók történetét. Hogy a kaftános, szakállas, pajeszos zsidók az évszázados előítéletek és irracionális félelmek kitüntetett tárgyai maradtak, az nem meglepő. Az sem meglepő, hogy a reformkortól kezdve mind a liberális-nacionalista politikai és kulturális elit keresztény képviselői, mind az elmagyarosodott zsidók zöme elítélően nyilatkozott a bevándorolt galíciai zsidókról – az előbbieket, mert szerintük nem magyarosodtak, az utóbbiakat, mert attól tartottak, hogy a „galiciánerek” saját társadalmi befogadásukat veszélyeztetik. E helyzetértékeléssel a magyar zsidók nem voltak egyedül. A többségi társadalomba integrálódó zsidó polgárság Béctől Berlinen át Párizsig és Londonig riadalommal vegyes viszolygással tekintett keletről bevándorolt hitsorsosaira.

Magyarországot illetően az viszont már meglepőbb, hogy míg a dualizmus kori magyar társadalom mondhatni egy emberként hitte, hogy elárasszják az országot a kelet-európai, időszakosan orosz és román, alapvetően és folyamatosan galíciai zsidók, e bevándorlás valójában az 1860-as évek végére megszűnt. A galíciai zsidó bevándorlásról szóló dualizmus kori diskurzus sajátossága, hogy amiről szólt, az nem létezett. Ennél még különösebb, hogy bár a kortársak számára rendelkezésre álló statisztikák révén a zsidó bevándorlás tézisének legkétszörösebb az 1890-es évek első felétől már bárki könnyedén cáfolhatta volna, pontosabban bizonyíthatta volna, hogy a zsidó népesség tényleges szaporodása kisebb, mint természetes szaporodása, így ha létezik is némi bevándorlás, a kivándorlás azt jócskán meghaladja,¹ erre egy-két, zsidó felekezeti kiadványokban megjelent, de visszhang nélkül maradt kísérlettel eltekintve senki nem vállalkozott.²

¹ Az 1870-es évekre vonatkozóan a zsidó népesség természetes és a tényleges szaporulatának összevetését megnehezíti, hogy az állami anyakönyvezés 1895-ös bevezetése előtt megbízhatónak eleve nem tekinthető népmozgalmi adatok a zsidó vallásúak esetében az 1876–1879-es évekről hiányoznak. Az összehasonlítás így csak némi becslés révén végezhető el. Az 1880-as éveket illetően a helyzet jóval egyszerűbb: a Magyar Statisztikai Évkönyv új folyamának 1894-ben megjelent első kötete két táblázatának összevetéséből azonnal kiderül, hogy a zsidó polgári népesség tényleges szaporodása 39 197 fővel kisebb volt, mint a természetes szaporodása. (Minden adat a szorosán vett Magyarországra vonatkozik.) Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam I. 1893. Bp. 1894. 30., 55.

² *Kohn Dávid*: Zsidó népmozgalmi statisztika. In: Évkönyv. 1895. Szerk. Bacher Vilmos – Mezey Ferencz. Bp. 1895. 35–47.; *Pap Dávid*: Zsidók vándorlása. In: Évkönyv. 1896. Szerk. Bacher Vilmos – Mezey Ferencz. Bp. 1896. 46–51.; *Uő*: Zsidók vándorlása. In: Évkönyv. 1903. Szerk. Bánóczi József. Bp. 1903. 22–28.; *Schick Lavoslav*: A magyar zsidók statisztikájához. Egyenlőség, 1904. február 7. 3–4.

A nem létező, illetve legfeljebb jelentéktelen galíciai zsidó bevándorlás invázió-szerű láttatásába az 1890-es évektől az államapparátus is beszállt, mégpedig elsőként éppen az Országos Magyar Királyi (1896-tól Magyar Királyi Központi) Statisztikai Hivatal egyik munkatársa, Vargha Gyula.³ A Statisztikai Hivatalt nemsokára a kormányzat is követte, amely 1902 novemberében a képviselőház elé bocsátott egy, a következő év elején megszavazott, hivatalosan a külföldiek Magyarországon lakhatásáról szóló, de valójában – és mindenki számára nyilvánvalóan – a galíciai zsidók letelepedésének szigorúbb ellenőrzését célzó törvényjavaslatot. Tette ezt a kormányzat úgy, hogy az 1900-as népszámlálás során használt, a korábbiaknál precízebben megfogalmazott kérdőíveknek köszönhetően legkésőbb 1902 tavaszára pontosan tudhatta, hogy hány Galíciában született, magyar vagy külföldi állampolgárságú zsidó vallású személy élt Magyarországon. Tudta is, mivel erről a Statisztikai Hivatal egy sor máig nem publikált és a történetírás által sem ismert táblázatban részletes kimutatást készített. E kimutatásból kiderül: a galíciai születésű zsidók az 1900-as zsidó népességnek még 2%-át sem tették ki!

A külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásáról szóló 1903. évi V. tc.-kel a történetírás eddig nem foglalkozott.⁴ Ez azért is meglepő, mivel keletkezése saját korában jelentős visszhangot és éles vitákat kiváltott, a történészek által ismételtlen tárgyalat úgynevezett rutén, illetve hegyvidéki akcióhoz kötődött.⁵ E

A galíciai zsidó beözönlés közhiedelmét e cikkek ugyanazzal a módszerrel cáfolták, mint később Kovács Alajos, vagyis a zsidó népesség természetes és tényleges szaporodásának az összevetésével. Míg azonban számításait az 1880-as, illetve 1890-es évtizedre korlátozták, cáfolatát Kovács az 1870-től 1910-ig terjedő negyven évre vonatkozó számításokra alapozta. Itt jegyzem meg, hogy terjedelmi korlátok miatt a hivatalosan is zsidóként nyilatkozóknak, vagyis a neológ, ortodox, illetve cionista zsidó időszaki kiadványoknak a galíciai bevándorlást illető nézeteivel e tanulmányban nem foglalkozom.

³ Vargha Gyula mellett az 1900-as években több más statisztikus, így a zsidó vallású Körösy József is elejtett egy-egy megjegyzést a galíciai zsidó bevándorlásról. E megjegyzésekben egyvalami közös: a statisztikai bizonyítás hiánya. Lásd *Körösy József–Thirring Gusztáv*: Budapest fővárosa az 1901-ik évben. A népszámlálás és népleírás eredményei II. Bp. 1905. 23., 32.; *Kenéz Béla*: Magyarország népességi statisztikája. Bp. 1906. 207., 294.

⁴ Az 1903. évi V. tc.-ről nem találunk utalást sem a korszak politikai vitáinak régebbi monografikus bemutatásában, sem a kifejezetten a Széll-kormányzat törvényalkotásának szentelt újabb tanulmányban. Lásd *Dolmányos István*: A magyar parlamenti ellenzék történetéből (1901–1904). Bp. 1963.; *Schwarzwölder Ádám*: A Széll-kormány és a törvényalkotás. In: *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve*. Szerk. Ifj. Bertényi Iván. Bp. 2015. 233–259.

⁵ *Katus László*: A nemzetiségi kérdés és Horvátország története a 20. század elején. In: *Magyarország története 1890–1918. I–II.* Főszerk. Hanák Péter. Bp. 1978. II. 1043–1045.; *Vigh Kálmán*: A hegyvidéki akció és a kárpátaljai zsidóság. *Partes Populorum Minores Alienigenae* 1. (1994) 167–182.; *Gottfried Barna*: A „rutén akció” Bereg vármegyében (1897–1901). In: *Szabolcs–Szatmár–Beregi Levéltári Évkönyv XIII.* Szerk. Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva – Jánosi Zoltán. Nyíregyháza 1999. 195–202.; *Szabó Miklós*: Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918). Bp. 2003. 176–177. Az 1903. évi V. tc.-ről ezek az írások sem tettek említést, mint ahogy nem tértek ki rá a hegyvidéki akciót földművelésügyi miniszterként felügyelő Darányi Ignác századfordulós tevékenységét, illetve négy kormányban betöltött miniszteri működését bemutató tanulmányok szerzői sem. Lásd *Pölöskei Ferenc*: Darányi Ignác a századfordulón. In: *Darányi Ignác. Emlékkonferencia.*

látszólagos történetírói közömbösségnek egyfelől talán az a magyarázata, hogy nehéz mit kezdeni a dualizmus koráról kialakult ismereteinkbe nehezen elhelyezhető ténnyel, miszerint Széll Kálmán liberális kormánya be nem vallotta, ám egyértelműen a zsidók ellen hozott egy törvényt, amit akkor sem könnyű hova tenni, ha „zsidók” alatt, és a distinkció lényeges, *galíciai zsidók* értendők. A másik, ennél egyszerűbb magyarázat, hogy a modernkori (galíciai) zsidó bevándorlásról eddig napvilágot látott két tanulmány szerzője – Walter Pietsch és a nemrég elhunyt Varga László – a bevándorlás körüli politikai vitákat csak érintőlegesen tárgyalta.⁶

Mindkettőnél megtaláljuk a másutt is gyakran fellelhető megállapítást, miszerint a bevándorlás mítoszát elsőként érdekes módon az antiszemita Kovács Alajos cáfolta meg a zsidók „térfoglalását” statisztikailag alátámasztani igyekvő 1922-es művében, ahol a Statisztikai Hivatal népmozgalmi osztályát vezető statisztikus lezsongezte: „Ha a természetes népmozgalom eredményét a zsidók tényleges szaporodásának számaival egybevetjük, azt a meglepő és szinte a köztudattal ellenkező megállapítást kell tennünk, hogy *1869 óta zsidó bevándorlás nincs, illetőleg azóta a zsidók kivándorlása állandóan felülmúlja bevándorlásukat.*” Kovács számításai szerint a magyarországi zsidók természetes szaporodása 1869 és 1910 között 113 800 fővel meghaladta a népszámlálások által kimutatott tényleges szaporodásukat.⁷

Könyvét megelőzően Kovács Alajos valójában már az 1900-as népszámlálás 1909-ben megjelent 10. kötetében hozzáfogott a dualizmus kori galíciai zsidó bevándorlás ekkor még óvatos, az 1910-es népszámlálás 1920 nyarán megjelent 6. kötetében már kategorikus cáfolatához.⁸ Arra viszont nem nyújtott magyarázatot, hogy a magyar társadalom miért hitt rendületlenül a galíciai zsidó invázióban. Ennek megválaszolására elsőként Walter Pietsch vállalkozott. Megítélése szerint a magyar társadalom ebbéli hitét megtévesztő tapasztalatára alapozta. Miután a török hódoltság, majd az ország Habsburg visszafoglalása a 17. század végére felszámolta a zsidó lakosságot, a magyar zsidóság a 18. század elejétől növekvő mértékű bevándorlás révén alakult újra. A lengyel zsidók tömeges bevándorlása Lengyelország első, 1772-es felosztása után indult meg a Habsburg Birodalomnak immár részévé vált Galíciából. A zsidó bevándorlók elsőként a

Szerk. Fehér György. Bp. 2000. 54–65.; *Fehér György*: Darányi, a miniszter. In: Darányi Ignác. Emlékkonferencia i. m. 66–76.

⁶ *Walter Pietsch*: A zsidók bevándorlása Galíciából és a magyarországi zsidóság. Valóság 31. (1988) 11. sz. 46–59.; *Varga László*: Zsidó bevándorlás Magyarországon. Századok 126. (1992) 59–79. Állításait összeveti *Gyurgyák János*: A zsidókérdés Magyarországon. Politikai esztörténet. Bp. 2001. 76–79.

⁷ *Kovács Alajos*: A zsidóság térfoglalása Magyarországon. Bp. 1922. 13–14. [Minden kiemelés az eredetiben – K. M.]

⁸ A magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása X. Végeredmények összefoglalása. Bp. 1909. Általános jelentés, 57.; A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása VI. Végeredmények összefoglalása. Bp. 1920. Általános jelentés, 60.

határ menti, német, szlovák vagy ruszin többségű megyékben telepedtek le, zömében falun, mivel letelepedésük a városokban 1840-ig erősen korlátozott maradt. Tömeges migrációjuk a belső, zömében magyarok lakta megyék felé, és ezzel párhuzamosan rohamos urbanizációjuk csak ezután vette kezdetét. Ekképpen a kinézetükben „keleti” zsidókkal a magyar társadalom nagy számban csak a 19. század második felétől találkozott, és bevándorlást vélt látni ott, ahol csupán belső vándorlásról volt szó.⁹ Varga László további magyarázattal szolgált. Szerinte a magyar társadalom félelmét a galíciai zsidó bevándorlástól a keleti szomszédságban élő zsidóság óriási népességszáma, valamint az Ausztriába és főleg Amerikába kivándorló keleti zsidók Magyarországon való átvonulása is felerősítette. Ugyanilyen hatást váltottak ki az 1869-től tízévente ismétlődő népszámlálások eredményei. A látványos zsidó népességszaporulatban, amely a zsidó lakosságnak az összlakossághoz képest a 19. század végéig jóval magasabb természetes szaporodásából fakadt, a közvélemény szintén a bevándorlás bizonyítékát látta. Varga László a zsidó bevándorlás végének datálását is finomította. Míg Kovács Alajos annak a kijelentésére szorítkozott, hogy 1869-ig egyértelmű bevándorlási többlet mutatkozik, Varga számításai szerint a nyugati, zömében moráviai bevándorlás 1850 után elapadt, míg a galíciai bevándorlás az 1860-as évek végéig kitartott.¹⁰

Tanulmányomban az 1900-ban Magyarországon élő galíciai zsidók eddig ismeretlen számadatán kívül további statisztikai adatokkal nem kívánok szolgálni. Céлом a galíciai zsidó bevándorlás politikai történetének a bemutatása. Miként viszonyult a politikai elit, és különösen a kormányzat e kérdéshez a reformkortól a dualizmus végéig? Miért alkotott az országgyűlés 1903-ban egy törvényt valamiről, ami nem létezett? Cikkem megírására ösztökélt a felismerés, hogy egyetlen más, a zsidókat érintő témát nem találunk, amelynek kapcsán ilyen gyakran előfordult volna, hogy magukat liberálisnak valló, az antiszemitizmust elítélő politikusok és értelmiségiek az országban élő zsidóság egy részét általánosan dehonesztáló megjegyzésekkel illették. A magyar zsidók történetét a reformkortól végigkísérő „jó zsidó” versus „rossz zsidó” szembeállítás, melynek révén a dualizmus idején számos politikus, publicista és tudós egyeztethette össze zsidóellenességét és liberalizmusát, majd a Horthy-korban a magyar–zsidó együttélés pozitívumainak elismerése mellett is szabad utat engedhetett antiszemitizmusának, a galíciai bevándorlók rémképének köszönheti létrejöttét és tartós fennmaradását.

⁹ *Pietsch, W.*: A zsidók bevándorlása i. m. 53–54.

¹⁰ A törökök kiűzése és a 19. század közepe között bevándorolt mintegy 230–240 000 zsidónak Varga szerint összességében csupán enyhe többsége, körülbelül 52%-a érkezett keleti irányból. *Kovács A.*: A zsidóság térfoglalása i. m. 14.; *Varga L.*: Zsidó bevándorlás i. m. 72–74.

A következőkben két nagyobb egységre bontva bemutatom a galíciai zsidó bevándorlás korlátozására irányuló politikai kezdeményezéseket és a kérdésről kialakuló diskurzus főbb jellemzőit 1892-ig. E dátumot azért tekintem cezúrának, mert Vargha Gyulának, a Statisztikai Hivatal munkatársának 1892-es előadása és tanulmánya révén – amelyekben a nem létező galíciai bevándorlást valós tényként találta – a nem sokkal később már a kormányzat által is ekképpen tárgyalt zsidó bevándorlásról folyó diskurzus új fázisba lépett. Ezután beszámolok a *külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásáról* szóló 1903. évi V. tc. létrejöttének előzményeiről és körülményeiről. Befejezésül néhány szót ejtek a törvény következményeiről és a galíciai zsidó bevándorlás percepciójának alakulásáról 1938-ig.

Meghiúsult törvényjavaslatok a zsidó bevándorlás ellen (1840–1849)

A zsidó, és különösen a galíciai zsidó bevándorlás elleni tiltakozás, illetve a galíciai zsidók jellemének rendszeres bírálata az 1840-es években vált a politikai közbeszéd részévé. A Zemplénben ügyvédkedő ifjú Kossuth Lajos a megyében tapasztalható „éhínségek okairól” 1828-ban írt értekezésében a helyi zsidó lakosságot, és különösen a zsidó kocsmárosokat kemény szavakkal illette, de bevándorlásról, illetve e zsidók származásáról nem szólt.¹¹ Két évvel később a „szatmári adózó nép állapotáról” szóló jelentésében Kölcsey Ferenc úgy vélte, hogy semmi sem taszítja annyira szegénységbe a népet, mint a zsidók „szemlátomást való szaporodása”, ám bevándorlásról ő sem beszélt.¹²

Az 1839–1840-es országgyűléstől viszont a zsidó bevándorlás törvényes szabályozása az összes rendi országgyűlésen felmerült. A zsidók emancipációjának és bevándorlásuk törvényes korlátozásának a kívánalma tehát egyidejű – és pedíg az előbbi kárára. Az emancipáció ügyének az 1840-es évek folyamán növekvő népszerűtlensége részben az ekkor még valós és jelentős bevándorlással magyarázható.¹³

¹¹ *Kossuth Lajos*: Értekezés az éhínségek okairól (1828). In: Kossuth Lajos összes munkái VI. Ifjúkori iratok. Törvényhatósági tudósítások. Szerk. Barta István. Bp. 1966. 179–180.

¹² *Kölcsey Ferencz*: A szatmári adózó nép állapotáról (1830). In: Kölcsey Ferencz minden munkái VI. Országgyűlési és megyei beszédek. Szerk. Eötvös József – Szalay László – Szemere Pál. Pest 1848. 25.

¹³ A honi zsidóság emancipációja körüli reformkori vitákról, és ezen belül az emancipáció növekvő népszerűtlenségének az okairól lásd *Kecskeméti Károly*: A liberalizmus és a zsidók emancipációja. Történelmi Szemle 25. (1982) 185–210.; *Prepuk Anikó*: Zsidóemancipáció a reformkorban. In: Történelmi tanulmányok III. Szerk. L. Nagy Zsuzsa – Veress Géza. Debrecen 1994. 15–33.; *Uő*: Az ellenségkonstruálás rendi és polgári formái: a zsidók „polgárosítása” és az 1843–44. évi városi vita. In: „A francia história hazai nagykövete.” Ünnepi kötet Papp Imre 65. születésnapjára. Szerk. Bárány Attila – Györkös Attila – Pallai László. Debrecen 2013. 199–213.; *Konrád Miklós*: Egyenjogúsítás feltételekkel. A feltételes zsidóemancipáció eszméjének diadala és bukása. Múlt és Jövő 28. (2017) 3. sz. 28–35.

Az 1839–1840-es országgyűlésen az alsótábla által nagy többséggel megszavazott emancipációs törvényjavaslatot a csak részleges engedményekre hajlandó főrendek elutasították. Az engedményeket viszont Dessewffy Aurél indítványára egy, a feliratban szerepelendő kívánalommal is megtoldották, miszerint csak azon külföldi zsidók telepedhessenek le, akik vagyonuk, illetve iparűzésük vagy tudásuk révén hasznára válhatnak az országnak. Javaslatukat az alsótábla elfogadta, sőt az uralkodónak intézett feliratban szereplő megjegyzés helyett áttemelte a törvénytervezet szövegébe. A két ház által elfogadott végső törvényjavaslat a beköltözni óhajtó zsidóktól erkölcsi bizonyítványt is kért, a bemutatandó vagyon értékét pedig 1000 forintban határozta meg. Aligha meglepően a birodalmi egységet képviselő és óvó uralkodó a szóban forgó paragrafust elvetette, így az nem szerepelt a zsidók helyzetében jelentős javulást hozó 1840. évi XXIX. tc.-ben.¹⁴

Az 1843–1844-es országgyűlésen a zsidóknak az ország egyéb nem nemes lakosaival egyenlő jogot biztosító törvényjavaslatot már az alsótábla leszavazta. A részleges jogkiterjesztésről rendelkező törvénytervezetből ezúttal is a főrendek hiányolták a zsidók bevándorlását szabályozó intézkedést. Kérésüknek engedve a karok és rendek ezúttal külön törvényjavaslatot szerkesztettek „a külföldi zsidóknak az országba való beköltözésük elrendezése iránt”. A feltételek – a korábbi lakhelyen nyert erkölcsi bizonyítvány, bizonyos vagyon, tudás vagy valamely mesterség – alapvetően nem változtak. Javaslatukat a főrendek kisebb, a bevándorlást tovább nehezítő módosításokkal elfogadták. A végső változat az iparosoktól és művészekről 2000 forintnak megfelelő vagyon felmutatását írta elő, a többi keresetmóddal bíróktól, vagyis a potenciális bevándorlók zömét kitevő kereskedőktől 10 000 forintnyi értéket. Az országgyűlés a törvényjavaslat felterjesztése után öt nappal feloszlott, az uralkodó a törvénytervezetet válasza sem méltatta.¹⁵

Az utolsó, 1847–1848-as rendi országgyűlésen a zsidók egyenjogúsításáról már törvényjavaslat sem készült. Az 1847 végétől 1848 februárjáig tárgyalt, a forradalom kirobbanása miatt törvényerőre végül nem emelt honosítási törvényjavaslat azonban megint csak szabályozni és korlátozni tervezte a zsidók

¹⁴ Szabad királyi Pozsony városába 1839-dik esztendei Szent-Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország közgyűlésének írásai III. Pozsony 1840. 181–182., 240–241.; Szabad királyi Pozsony városába 1839-dik esztendei Szent-Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország közgyűlésének írásai IV. Pozsony 1840. 40–41., 243–244., 297.; *Simon László: Zsidókérdés a magyar reformkorban (1790–1848). Különös tekintettel a nemzetiségre.* Debrecen 1936. 36–37.

¹⁵ Szabad királyi Pozsony városába 1843-ik esztendei pünkösd hava 14-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek írásai IV. Pozsony 1844. 91., 164–165., 310–312., 354.; Szabad királyi Pozsony városába 1843-ik esztendei pünkösd hava 14-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek írásai V. Pozsony 1844. 8., 24–26.; *Simon L.: Zsidókérdés i. m. 65.*

bevándorlását. E korlátozást Szemere Bertalan és Kossuth Lajos is szorgalmazta.¹⁶

A forradalom kitörését követően a zsidó lakosságban felbuzgó emancipációs remények hamarosan szertefoszlottak. A március 19-én kitört, többnapos pozsonyi zsidóellenes megmozdulások hatására az országgyűlés március 21-i ülésén a zsidókat, mint választókat kizárta a városi törvénytervezetből. Az ülésen Kossuth sajnálkozva jelentette ki, hogy az előítéletekkel „a költő szerint, istenek is hiába küzdenek”. Az ajánlatára az alsótábla által még aznap megszerkesztett, végül tárgyalásra sem került hevenyészett törvényjavaslat utolsó paragrafusa a belügyminiszterre hagyta, hogy rendeleti úton gátolja meg az „idegen zsidóknak más országokból beköltözését”.¹⁷

A zsidó bevándorlás kérdése néhány hónappal később az első népképviselői országgyűlésen is felmerült. Megelégedve a kormány időhúzását, Kállay Ödön július 12-én egyénileg beterjesztett egy emancipációs törvényjavaslatot. Ezt az országgyűlés az osztályokhoz utasította, amelyeknek végül kétharmada – hat a kilencből – a következő ülésfolyamra kívánta halasztani a javaslat tárgyalását, elsősorban mivel „mellőzhetetlen” előzménynek tekintette egy „általános honosítási s telepedési törvény” elkészítését.¹⁸ Úgy vélhetnénk, hogy ennek hiánya magyarázza a szegedi nemzetgyűlés utolsó, 1849. július 28-i ülésén egyhangúlag megszavazott, de a szabadságharc bukása miatt érvénybe nem lépett emancipációs törvény sajátosságát. Az „ország izraelita lakosait” a keresztény lakosokkal minden megszorítás nélkül egyenjogúsító 1867. évi XVII. tc.-kel szemben az 1849-es törvény ugyanis csak azon „Mózes vallású” lakosoknak adott a keresztényekkel egyenlő jogokat, akik „a magyar álladalom határain belül” születtek, vagy az országban törvényesen meglepedtek. (A letelepedés feltételeinek rendeleti úton való meghatározását a törvény második paragrafusa a kormányra bízta.) Csakhogy honosítási törvény 1867-ben sem létezett, *A magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről* címet viselő első magyar állampolgársági törvényre 1879-ig kell várni. A magyarázat feltehetően az 1849-es emancipációs törvény indoklásában található. Szemere Bertalan a korlátozást nyíltan a kormány azon kívánalmával igazolta, hogy „a bevándorlási roham mérsékeltség”, vagyis hogy a szomszédos országokban nehéz helyzetben senyedő zsidók Magyarországon élő hitsorsosaik

¹⁶ Országgyűlés. Pesti Hírlap, 1847. december 21. 420.; Országgyűlés. Pesti Hírlap, 1847. december 30. 441.; *Keményfi Kálmán Dániel: Ötven év alkotmányos egyházpolitika (1848–1898)*. Esztergom 1898. 15–18.

¹⁷ Pozsony, márt. 21-én. Pesti Hírlap, 1847. március 24. 251–252.

¹⁸ 1848–1849 a magyar zsidóság életében. Szerk. Zsoldos Jenő. Bp. 1998. 168–170.

egyenjogúsításának hallatára ne vándoroljanak be még nagyobb tömegekben.¹⁹

A zsidó bevándorlás korlátozására tett ismételt és rendre kudarcba fulladt törvényhozói igyekezetek a jelek szerint közkívánalomból fakadtak. Az országgyűlési követeknek adott utasításaikban 1843-ban Komárom megye, 1847-ben Fejér megye, Borsod megye és Pest városa is kérte a zsidó bevándorlás meggátolását.²⁰ A zsidók iránti jóindulatával liberális kortársai közül is kiemelkedő Vukovics Szabbás a nem nemesekkel való egyenjogúsítást már 1844-ben csak az országban született „belföldi” zsidóknak kívánta megadni, míg az „idegenekre” nézve minden megszorításra késznek mondta magát.²¹ A zsidók helyzetének részleges javításáról szóló törvényjavaslat 1844. szeptember 27-i vitáján huszonkét követ tett említést a bevándorlásról, hol csupán aggódva, hol – és gyakrabban – kifejezetten annak korlátozását követelve.²² A már említett Kossuth Lajos és Szemere Bertalan mellett ezt Vörösmarty Mihály is szükségesnek ítélte egy 1848. májusi cikkében, mivel „az ország annyi henyé s idegen szellemű népet saját megromlása nélkül továbbra be nem fogadhat”.²³

A bevándorlás korlátozásának általános óhaja fényében nem meglepő, hogy ami a kifejezetten galíciai bevándorlókról ekkor kialakuló diskurzust illeti, az ábrázolás néhány semleges, ismertető jellegű leírás kivételével a liberális táboron belül is kezdettől fogva kifejezetten negatív volt, elsősorban és leggyakrabban a zsidó kocsmárosok kártékonynak ítélt, a köznépet anyagilag romba döntő és erkölcsileg megrontó szerepe miatt, másodrészt, mivel a galíciai zsidók állítólag semmi hajlandóságot nem mutattak a magyarosodásra.²⁴

Ebben az időszakban jelent meg a közbeszédben az a „jó”, értsd magyarosodó vagy már elmagyarosodott, illetve „rossz”, vagyis a magyarosodást elutasító, gazdasági tevékenységét tekintve kártékonynak tartott, idővel mindinkább explicite

¹⁹ Uo. 262–263. Az 1849-es emancipációs törvényről lásd *Miskolczy Ambrus*: A zsidóemancipáció Magyarországon 1849-ben. Az 1849-es magyar zsidóemancipációs törvény és ismeretlen iratai. Bp. 1999.

²⁰ Megyei dolgok. Pesti Hirlap, 1843. április 16. 252.; Törvényhatósági tudósítások. Nemzeti Újság, 1847. július 15. 441.; Követválasztások. Pesti Hirlap, 1847. október 24. 268.; Törvényhatósági dolgok. Pesti Hirlap, 1847. november 16. 324.

²¹ Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója VI. Szerk. Kovács Ferencz. Bp. 1894. 12.

²² Szabad királyi Pozsony városába 1843dik esztendei pünkösöd hava 14dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél V. Pozsony 1844. 195–210.

²³ *Vörösmarty Mihály*: Zsidóügy (1848). In: Vörösmarty Mihály összes munkái VII. Szerk. Gyulai Pál. Bp. 1885. 356.

²⁴ A neutrális leírás egy példájára lásd *Balajthy József*: Munkács. Azaz: Munkács városának és várának topographiai, geographiai, históriai és statistikai leírása. Debreczen 1836. 166–167. Az északi megyéket „Lengyelországból” ellepő és a pálinkamérés felett szinte monopóliumot gyakorló zsidó kocsmárosok bírálataira lásd *Fényes Elek*: Magyarország statistikája I. Pest 1842. 82–83. A Lengyelországból „hivatlanul” bevándorolt és a „magyarság elleni ellenszenvet” terjesztő rabbikra lásd Vegyes újdonságok. Nemzeti Újság, 1847. augusztus 10. 502.

galíciai zsidó szembeállítás, amely a két világháború közötti időszakban a politikai hatalom és a konzervatív értelmiség dogmájává rögzült. E szembeállítást első ízben Kossuth Lajos állította fel, a honosítási törvényjavaslat 1847. december 11-i vitanapján. A „zsidó-vallást követő hazai lakosok” kapcsán sajnálatát fejezte ki, amiért „a közvélemény legújabb időben olyan irányt vett, miszerint az e vallást követő népfaj számos söpredékének vétke miatt a méltányosság megtagadatik azoktól is, kik ezen ellenszenvre nem érdemesek”, így például olyanoktól, mint a vállalkozó Kunewalder Jónás, a pesti zsidó község társelnöke, aki „méltatlannak találta politikai jogokra, csak azért mert Mármarosban vagy Pozsonyban söpredék zsidótömeg van”. A hazát nem lehetett egyhamar megóvni „ezen söpredék-nép bűneitől”, de Kossuth méltatlannak ítélte, hogy e bűn súlyát a Kunewalder-félék is megszenvedjék, „kik között és mi köztünk más különbséget nem ismerek, mint, hogy más templomban imádjuk a mindenhatót”.²⁵

A szembeállítás lényege nem csak a „rossz zsidó” megbélyegzésében rejlett. Ugyanilyen fontos volt az állítás, miszerint az általa kiváltott ellenséges indulatoknak sajnálatos módon a „jó zsidó” is áldozatává lesz, vagyis a bevándorolt zsidók üzelmei fokozzák a tisztességes zsidókat sem kímélő antiszemitizmust. Ezt az elméletet az 1849-es emancipációs törvény indoklásában Szemere Bertalan azzal a további, úgyszintén hosszú életű, még az 1930-as években is fellelhető gondolattal egészítette ki, miszerint a zsidó bevándorlás azért is káros, mert megakasztja vagy lassítja a honi zsidó népesség magyarosodását, Szemere szavaival összesimulásukat „a nemzeti és keresztyén étellel”.²⁶

Az 1840-es évek jellemzője végül a galíciai zsidó bevándorlás, illetve a bevándoroltak kapcsán kifejeződő fantazmagóriák első megjelenése. A zsidók viharosnak tűnő gazdasági és társadalmi emelkedése által kiváltott félelem ideális megszemélyesítésre talált a Galiciából Magyarországra tóduló zsidók képében, akik – jelentette ki 1848 elején gróf Károlyi István az alsótábla kerületi ülésén – csakhamar már „glacékesztyűben s lakkos csizmában járnak”, illetve néhány évtized múltán, aggódott Fülepp György 1847 őszén megjelent emancipációellenes röpiratában, az ország uraivá válnak majd.²⁷

²⁵ Országgyűlés. Pesti Hirlap, 1847. december 19. 414. A zsidó bevándorlókat Kossuth harmincöt évvel később újfent „söpredéknek” minősítette. Helfy Ignácnak 1882. október 11-én intézett levelében, amelyben felszólította a Függetlenségi Pártot, hogy az antiszemitizmus ellenében határozottan foglaljon állást „a jogegyenlőség sérthetlensége mellett, faj-, nyelv-, valláskülönbség nélkül”, Kossuth megjegyezte: „Nemzetiségi és közigazgatási tekintetek tanácsolhatják, tanácsolják is, hogy Magyarország ne tárjon kaput semmi jött-ment söpredéknek.” Kossuth Lajos iratai IX. S. a. r. Kossuth Ferenc. Bp. 1902. 527.

²⁶ 1848–1849 a magyar zsidóság életében i. m. 262.

²⁷ Országgyűlés. Pesti Hirlap, 1848. január 30. 82.; *Fülepp György: A zsidók emancipációja Magyarországon nem célszerű.* H. n. [Pest] 1848. 51.

Durvuló liberális hangnem, antiszemiták, tagadó kormányzat (1861–1891)

Ha elfogadjuk Varga László számításait, a forradalom és a kiegyezés közötti évek a zsidó bevándorlás szempontjából átmeneti időszakot képeznek, amennyiben a nyugati, zömében moráviai bevándorlás ekkorra megszűnt, ám Galícia felől még jócskán tartott.

A politikai elit az 1860-as években szinte az utolsó pillanatig habozott, vajon a zsidók egyenjogúsítását összekapcsolja-e egy honosítási törvénnyel, amely a birodalmon belüli szabad mozgás akadályozásának, vagyis egy szó szoros értelemben vett bevándorlási törvénynek a lehetősége híján annyit elérhetne, hogy a bevándorlók csak bizonyos idő elteltével élvezhessék a teljes polgári jogokat. Ezt pedzegette Károlyi Sándor, a Határozati Párt egyik vezetője Jósika Miklóshoz írt 1861. április 27-i levelében; ez az eszme jelent meg a határozati bizottmánynak a zsidók emancipációjáról 1861 júliusában kiadott javaslatában.²⁸ 1866. február 23-i képviselőházi felszólalásában Deák Ferenc a zsidóemancipáció célszerű törvényi formájáról értekezett, majd kissé homályos megfogalmazással élve megjegyezte: „Van egy, a mit nem hozzá kötve, hanem ezzel párhuzamban óhajtok, és ez egy bevándorlási törvény; (*Hebylesés*) de ezt nem csak a Mózes vallását követőkre, hanem minden bevándorlóra kívánnám megállapíttatni.” 1867. április 5-én Horvát Boldizsár igazságügyminiszter még úgy nyilatkozott, hogy a kormány szándéka szerint a vallásfelekezetek egyenlő jogairól és a honosításról szóló javaslatokat a kormány együtt fogja a ház elé terjeszteni. Miután június 26-i interpellációjában Deák Ferenc megkérdezte Eötvös József vallás- és közoktatásügyi minisztertől, vajon a következő ülészak elején beterjeszti-e végre a zsidók jogegyenlőségéről szóló javaslatot „az azzal mégis kapcsolatban levő honosítási törvényre nézve is”, Eötvös erre ígéretet tett. Amikor azonban november 25-én Andrássy Gyula miniszterelnök a ház elé terjesztette „az izraeliták polgári és politikai egyenjogúsítására” vonatkozó törvénytervezetet, a honosítás kérdése már nem merült fel.²⁹

A diskurzus terén a deskriptív beszámolók mellett, amilyen volt például Tabódy Józsefé, aki Munkács kapcsán különbséget vont a helybeli „polgárosult zsidók” és a „Lengyelhonból” betelepedett „chadosimok” (értsd: haszidok) között, ekkor jelentek meg az első liberális szerzők tollából származó, ám a kelet-európai

²⁸ *Varga János*: Határozatiak és feliratiak 1861-ben. (Gróf Károlyi Sándor levelei báró Jósika Miklós-hoz). Levéltári Közlemények 54. (1983) 199.; Az 1861-ik évi országgyűlés III. Pest 1861. 385–386.

²⁹ Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója I. Pest 1866. 310–311.; Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója IV. Pest 1867. 149., 311.; Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója V. Pest 1868. 239.

zsidó bevándorlók kapcsán kifejezetten durván fogalmazó leírások. Ilyennek minősíthető Várady Gábornak, a Határozati Párt ismert tagjának az *Ország* című lapban 1862 novemberében megjelent cikke, amelyben a Máramaros megyébe Galíciából és Oroszországból „betóduló” üzérekről írt, „idegen üzérekről”, „leketlen üzérekről”, illetve „a nép életét vampyrként sorvasztó üzérekről”. Amint a cikket idéző Deák Ágnes megjegyezte: „A szövegből persze egyértelmű volt, hogy a bevándorló izraelitákra gondolt, de a szövegben nem nevezte meg őket.” Várady ezzel a zsidóellenes diskurzusnak egy olyan – liberális körökben is még szalonképes – lehetőségét villantotta fel, amellyel szabadelvű kortársai a későbbiekben gyakran éltek. Ebben az időszakban jelentek meg végül az első olyan, már a modern antiszemitizmus előjeleinek tekinthető írások, amelyeknek szerzői, noha a Galíciából bevándorolt zsidókról írtak, ellenérzésüket érezhetően az egész honi zsidóságra kiterjesztették. Így az *Idők Tanuja* című első katolikus napilapban Várady Gábor cikke után néhány nappal álneven publikáló szerző, aki azért elenezte az emancipációt, mert úgy vélte, ez „egész Galicia” zsidóságának azonnali bevándorlását, és ennek nyomán „a magyar faj elszegényedését s erkölcsi teljes megromlását” vonná magával.³⁰

Az ország zsidó lakosait a keresztény lakosokkal egyenjogúsító 1867. évi XVII. tc. és Istóczy Győző 1875. április 8-án tartott első antiszemita képviselőházi beszéde közötti nyugalmi időszak egyetlen fontos momentuma a hírlapíró és képviselő Csernátony Lajosnak saját lapjában, a Tisza Kálmán személyi politizálásának szolgálatába állított *Ellenőr*-ben a zsidókról 1874 szeptemberében írt és – az utóbbiak körében – nagy vihart keltett ötrészes cikksorozata.³¹ Záró részében a zsidóknak az emancipáció óta szerinte lassuló magyarosodását részben a honosítási törvény hiányával magyarázta, mivel ennek híján „a polgári egyenjogúság élvezésére hazánkba tóduló külföldi zsidók folytonosan szaporítják az itteniek németeskedő részét és lanyhábbá teszik a magyarosodásra hajlandó rész igyekezetét”.³² Ami itt érdekes, az nem annyira a honi zsidóság magyarosodását megakasztó bevándorlás már ismert és ezután is rendszeresen visszaköszönő gondolata, mint inkább a tény, hogy a dualizmus korában ez volt az első alkalom, amikor egy neves közéleti személyiség magától értetődően az országba „tóduló” zsidókról beszélt.

³⁰ *Tabódy József*: Munkács múltja és jelene Magyarország történetében. Pest 1860. 105.; *Deák Ágnes*: „...Hová jutottunk, midőn egy conservatív és kath. szerkesztőt ilyen zsidóügyi cikkért elítélnék.” Lonkay Antal és az *Idők Tanuja* sajtópere 1863-ban. In: Homályzonák. Felvilágosodás és Liberalizmus. Tanulmányok Kecskeméti Károly 80. születésnapjára. Szerk. Borsi-Kálmán Béla. Bp. 2013. 138–139.

³¹ Amint írta tiltakozó röpirata elején Frank Mór, Jász–Nagykun–Szolnok megyei orvos, Csernátony cikksorozata a zsidó körében „nagy elkeseredést, sajátképen azonban még nagyobb megütközést szült”. *Frank Mór*: Helyesen ítélte-e meg Csernátony Lajos a zsidókat? Bp. 1874. 3. Lásd még *Hoffmann Mór*: Zsidóinkról! Igaza van-e Csernátony Lajos úrnak vagy nincs? Nagykanizsa 1874.

³² *Csernátony [Lajos]*: Zsidóinkról V. *Ellenőr*, 1874. szeptember 27. [1.]

Első antiszemita beszédét Istóczy Győző a honosítási törvényjavaslat tárgyalásakor Wenckheim Béla miniszterelnökhöz intézett interpelláció bevezetésekképpen mondta el. A három kérdésből álló interpelláció első kérdése arra vonatkozott, vajon a honosítási törvény benyújtásával egyidejűleg a kormánynak szándékában áll-e törvényi úton gátat vetni „az országot elárasztó külföldi zsidóság itten való meghonosulásának”.³³ Wenckheim háritó válaszával – a kormány szabályozni kívánja a letelepedés feltételeit, de nem kifejezetten a zsidókra vonatkozóan – a kérdés csak néhány évig került le a napirendről, hogy azután 1882–1886 között annál rendszeresebben átszínezzék a zsidókról folyó vitákat.³⁴

A kelet-európai zsidó bevándorlás kérdésének ismételt előtérbe kerülése – az országban ténylegesen letelepedő zsidók híján – két tényezővel magyarázható. Egyfelől az országon áthaladó orosz zsidó menekültekkel. Oroszországban II. Sándor cár 1881. tavaszi meggyilkolása után mindaddig példátlan pogromhullám tört ki. Az országot ennek hatására, illetve nyomorúságos anyagi helyzetük miatt elhagyó zsidók egy része Magyarországon át utazott tovább nyugatra, elsősorban Amerika felé. Nem tudni hányan telepedtek le honunkban, de nyilvánvalóan elenyésző számban, mivel a Budapesten élő, 1881-ben összesen 223 orosz állampolgár száma 1892-ben mindössze 282 főre nőtt.³⁵ Ha mind zsidók voltak, ami valószínűtlen, számuk akkor is jelentéktelen. A másik tényezőnek az 1870-es évek végétől erősödő, majd a tiszaezlári vérvád által felkorbácsolt antiszemitizmus tekinthető. Istóczy és társai nem mulasztották el, hogy rájátszanak a magyar társadalomban a galíciai zsidók bevándorlásával, illetve a galíciaiakkal szemben ekkorra több évtizede táplált előítéletekre, amelyek ezekben az években egyértelműen felerősödtek.

Miközben a zsidó bevándorlás tragikus következményeinek a ragozása és törvényhozás útján való megfékezése az antiszemiták rendszeres követelésévé vált,³⁶ a kérdés az 1880-as években a képviselőházi vitáknak is visszatérő témájává lett. Az első alkalom Szatmár megye közgyűlésének a házhoz benyújtott kérvénye volt „az oroszországi részekből Galiczián át Szatmármegyével határos vidékekre beözönlő zsidók bevándorlásának megszorítása tárgyában”. A megyei közgyűlés 1882. március 2-án döntött arról, hogy kérvényt intéz a képviselőházhoz. A kérvényt, amelyet nyolc megye

³³ Az 1872. évi szeptember 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XVI. Buda 1875. 87.

³⁴ Wenckheim válaszára lásd uo. 221.

³⁵ Országos adat nincs. *Kőrösi József–Thirring Gusztáv*: Budapest fővárosa az 1891-ik évben. A népleírás és népszámlálás eredményei II. Bp. 1895. 19.

³⁶ Az első magyar honosítási törvénynek, *A magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről* szóló 1879. évi L. tc.-nek a képviselőházi vitáján a galíciai zsidó bevándorlás kérdése egyáltalán nem merült fel. Lásd Az 1878. évi október 17-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója VII. Bp. 1879. 267–405.; Az 1878. évi október 17-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója VIII. Bp. 1879. 3–19.; 1883-ban a zsidók „beözönlésének” a honosítási törvény módosítása révén elérendő megakadályozása már az Országos Antiszemita Párt hivatalos programjában is szerepelt. Lásd Az országos antisemita párt programpontjai. 12 Röpirat, 1883. október 15. 5.

támogatott a hatvanháromból, a képviselőházban a kormánypárti többség júniusban kétnapos vita után elutasította, és a kérvényügyi bizottság határozatát tette magáévá, amely semmiféle törvényhozási intézkedést nem látott szükségesnek.³⁷

Három évvel később, 1885 márciusában a függetlenségi pártvezér, Irányi Dániel nyújtott be törvényjavaslatot „az idegenek letelepedéséről”, amelyet azal indokolt, hogy helytelen, miszerint az „idegenek”, vagyis külföldiek minden ellenőrzés nélkül bejöhetnek és letelepedhetnek Magyarországon. Irányi sem a javaslatban, sem annak indoklásában nem szólt a zsidókról, de nem férhetett hozzá kétség, hogy kikre gondolt, amikor indoklásában azt fejtegette: míg a becsületes idegenekkel szemben korlátlan vendégjog gyakorolandó, „károsnak, veszélyesnek s annál fogva törvényes úton megakadályozandónak” tartja azon külföldiek letelepedését, „a kik – mint számtalan példa mutatja – nem tisztességes életmódot folytatnak, hanem csalásból, uzsorából, mások tudatlanságának vagy nyomorának kizsákmányolásából élőködnek”.³⁸ A törvényjavaslatból nem lett semmi, ugyanis a ház március 21-i ülésén Tisza Kálmán miniszterelnök kérésére Irányi elfogadta, hogy azt a ház hagyja függőben, mivel a községekről korábban hozott törvények helyébe lépni hivatott új törvény intézkedni fog e tárgyban.³⁹

Két hónappal később, május 17-én, az antiszemita párti Komlóssy Ferenc interpellálta Tisza Kálmánt belügyminiszteri minőségében, azt tudakolván tőle, van-e tudomása arról, hogy az Oroszországból kivándorló zsidók egy része „Galícián át Magyarországra veszi útját”, és ha van, mit szándékozik tenni, hogy „ezen hivatalan vendégek beözönlése meggátoltassék”.⁴⁰ A bevándorlás kérdése ezután a községek rendezéséről szóló törvényjavaslat 1886. áprilisi vitája során merült fel, miután Veress József antiszemita párti képviselő felrótta Tisza Kálmánnak, hogy Irányinak korábban tett ígérete ellenére sem hajlandó érdemben intézkedni a bevándorlás ellen.⁴¹

A felsorolt események részletes bemutatása túlfeszítené e tanulmány keretét, itt csupán a belőlük leszűrhető főbb tanulságokra mutatnék rá. A szatmári kérvény

³⁷ A kérvényhez Hajdú, Heves, Győr, Komárom, Nyitra, Pest, Somogy és Torontál megyék is csatlakoztak, vagy azt közgyűléseik szavazata révén hivatalosan pártolták. Az 1881. évi szeptember hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója VI. Bp. 1882. 242.; Vidék. Egyetértés, 1882. május 11. 2.; Vidék. Egyetértés, 1882. május 15. 1.; A zsidókérdés. Függetlenség, 1882. június 7. [1.] Törvényhatóságok a zsidó bevándorlás ellen. Függetlenség, 1882. június 7. [1.] A kérvény szövege: Szatmármegye közönségének felirata a képviselőházhoz. 12 Röpírat, 1882. április 15. 11–12. A kérvény történetét összegzi *Kubinszky Judit*: A politikai antiszemitizmus Magyarországon 1875–1890. Bp. 1976. 136–138.

³⁸ Az 1884. évi szeptember hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai V. Bp. 1885. 124.

³⁹ Uo. 244.

⁴⁰ Az 1884. évi szeptember hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója VI. Bp. 1885. 387.

⁴¹ Az 1884. évi szeptember hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XI. Bp. 1886. 76–77.

kapcsán végleg nyilvánvalóvá vált, hogy a kelet-európai zsidó bevándorlás képezte azt a témát, amely a kor liberális politikai korrektségét szétfeszítve, magukat antiszemitának nem valló személyeket tőlük szokatlan tartalmú és hangnemű beszédekre sarkallta, a zsidók gazdasági és társadalmi befolyása keltette félelem és resszentiment – talán öntudatlan – kifejezésére serkentette. Nyitra megyének a szatmári kérvényt pártoló közgyűlése a képviselőháznak intézett feliratában azzal a veszéllyel indokolta a bevándorlás betiltásának a szükségességét, hogy a befogadott zsidók kifosztják a magyarokat és megfosztják őket ezeréves hazájuktól. Pest megye állandó választmányának a szatmári kérvényt támogató határozata kijelentette, az orosz zsidó bevándorlók „akár vallási, akár faji tulajdonságuknál fogva, de tény, hogy polgártársainkhoz simulni, azokhoz asszimilálódni képtelenek”, majd annak a fejtegetésébe kezdett, miszerint „van olyan is, [...] a ki névleg most már magyar is, a ki külsőleg magyarnak mutatja és vallja is magát, [de] magyarnak a szó valódi értelmében nem, magyar hazafinak soha nem tekinthető”.⁴²

A függetlenségi párti Herman Ottónak és Hentaller Lajosnak a szatmári kérvény parlamenti tárgyalásán elhangzott felszólalásaiból, illetve a szintén függetlenségi Orbán Balázsnak a községekéről szóló törvényjavaslat vitáján mondott beszédéből világosan kitűnt, hogy a bevallottan antiszemita, 1883. októberi alakulásától az Országos Antiszemita Pártban tömörülő politikusoknak és az antiszemizmussal szembeni egyértelmű fellépéssel hosszan késlekedő Függetlenségi Párt egyes képviselőinek nézetei az állítólag bevándorló zsidókról alig különböztek, amire 1886. áprilisi felszólalásában a volt függetlenségi, ekkor már antiszemita párti Andreánszky Gábor örömmel rá is mutatott.⁴³ Ez egyrészt a két párt ellenzéki pozíciójával magyarázható. A kártékonynak ítélt zsidó bevándorlókkal való riogatózás az ennek gátat vetni képtelennek minősített kormányzat bírálátát is szolgálta. A függetlenségiek kokettálását az antiszemita lózungokkal másrészt az is magyarázhatja, hogy szavazóbázisuk részben ugyanaz volt, mint az antiszemitáké: a kapitalizmusban talaját veszített kis- és középbirtokosság, valamint a kispolgárság.⁴⁴ Amikor 1884 novemberében az antiszemizmussal aligha valószínűsíthető Irányi Dániel bejelentette pártja értekezletén, hogy törvényjavaslatot

⁴² Vidék. Egyetértés, 1882. május 15. 1.; Törvényhatóságok a zsidó bevándorlás ellen. Függetlenség, 1882. június 7. [1.]

⁴³ Az 1881. évi szeptember hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója VI. i. m. 243–246., 267–269.; Az 1884. évi szeptember hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XI. i. m. 102–105. Az antiszemita mozgalom vezére, Istóczy Győző a kormányzó Szabadelvű Pártnak volt a tagja egészen 1882. június 9-ig, mikor is a párt végül kizárta. A mozgalom többi ismertebb tagja – Ónody Géza, Simonyi Iván, Verhovay Gyula, Szalay Imre, Széll György – függetlenségi párti képviselőként kezdte politikusi pályafutását, míg több hullámban ki nem léptek, illetve ki nem lettek tessékelve a pártkörből, amelyet Ónody és Széll csak 1883 februárjában, Simonyi és Szalay májusban hagytak el. Lásd *Kubinszky J.*: A politikai antiszemizmus i. m. 64., 139–140., 151., 169., 173.

⁴⁴ Uo. 157., 169.

szándékozik benyújtani a házhoz a külföldiek letelepedéséről, javaslatának céljai között a *Budapesti Hirlap* beszámolója szerint az is szerepelt, „hogy az antiszemíták ne vádolhassák a pártot azzal, hogy a nép érdekeit nem gondolja”.⁴⁵

A diskurzus terén két motívum volt, amellyel kizárólag a nyíltan antiszemíták operáltak. Az egyik a vérvád volt. A tiszzaeszlári Solymosi Eszter eltűnése után két hónappal a szatmári kérvény kapcsán mondott beszédében Ónody Géza már összekötötte e vádat a Magyarország északi részét szerinte ellepő orosz zsidókkal, akik annak köszönhették üldöztetésüket, hogy „folyton gyakorolták azon üzemeket, melyeket hitsorsosaik itt Magyarországon végre hajtottak”, vagyis rituális célból gyilkolták a „muzka pórok gyermekeit”. Két nappal későbbi beszédében Istóczy Győző annál inkább feleslegesnek ítélte bőven ismertetni, „kik és mik ezek az oroszországi úgynevezett lengyel zsidók”, hogy mindenki tudhatta, hiszen a Felvidékre már elegendő szivárogtak be: „Olyan tiszzaeszlári-féle népség az valamennyi.”⁴⁶ A másik motívumnak a realitás szemernyi morzsáját is nélkülöző, eszelős konspirációs elméletek hangoztatása tekinthető. Ennek egy példája a Függetlenségi Antiszemita Párt 1887-es kampányröpirata, amelynek szerzői azt állították, hogy Oroszország, melynek „már régóta fáj a foga Magyarországra”, azért üldözte ki „a saját zsidóját”, mert tudta, hogy a menekülő tömeg legnagyobb része Magyarországon telepszik le, „és ezáltal az ország elpusztítását sieteti”.⁴⁷

E két elemen túl az állítólag beözönlő zsidók kártékony – üzérkedő, nyeresz-kerdő, a népet kiszipolyozó – tevékenységének ecsetelésében a függetlenségi párti Hentaller Lajos vagy Orbán Balázs, és az antiszemita párti Andreánszky Gábor között nemhogy tartalmi, de hangnemi különbség sem fedezhető fel. A főképpen az 1880-as években ismételtgetett nézetet, miszerint a bevándorolt kelet-európai zsidók eredendően képtelenek a magyarosodásra, úgyszintén nem csak az antiszemíták hangoztatták.⁴⁸ Ami ennél fontosabb: a függetlenségi és a formálódó antiszemita tábor ezekben az években együttesen kezdte bizonygatni, hogy az északi, északkeleti megyék lakossága az őket tönkre juttató bevándorolt zsidók miatt kényszerül kivándorlásra. Az első ízben Istóczy Győző *12 Röpirat* című havilapjában 1881

⁴⁵ A függetlenségi és 48-as párt. *Budapesti Hirlap*, 1884. november 28. 3.

⁴⁶ Az 1881. évi szeptember hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója VI. i. m. 251., 258.

⁴⁷ *Szendrey Gerzson – Gareis József: A függetlenségi és az antiszemita párt alapja és létjoga Magyarországon.* Bp. 1887. 12.

⁴⁸ Pest megye állandó választmányának fentebb már idézett véleményén kívül ezt állította például 1882. június 7-i felszólalásában a függetlenségi Herman Ottó, aki szerint a bevándorló „orthodox zsidó” képtelen volt arra, hogy „a nemzettel egy ethikai alapon érezze magát, egy cél felé törekedjék a nemzettel magával”. Az 1881. évi szeptember hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója VI. i. m. 245. Ugyanezt a gondolatot 1883 novemberében a Függetlenségi Pártból ekkor már kilépett Ónody Géza is megfogalmazta. Lásd *Az 1881. évi szeptember hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója* XIII. Bp. 1883. 164.

nyarán megfogalmazott nézet visszaköszönt Hentaller Lajos egy évvel későbbi képviselőházi beszédében, 1885 májusában az antiszemita párti Komlóssy Ferenc interpellációjában, majd 1886 áprilisában Andreánszky Gábor és Orbán Balázs beszédeiben. A kivándorlók kapcsán utóbbi tett először említést az általa rusznyákként emlegetett, a korszakban leginkább ruténeknek nevezett ruszinokról.⁴⁹

A zsidó bevándorlással és a bevándorlók üzelmeivel riogatókkal szemben a zsidó vallású képviselők némaságba burkolóztak. Egy kivétellel. Wahrmann Mórnak, Magyarország első zsidó hitű, a Lipótvárost 1869-es megválasztásától 1892. novemberi haláláig képviselő szabadelvű párti politikusnak és üzletembernek a szatmári kérvény kapcsán 1882. június 9-én mondott beszéde volt az első és hosszú ideig utolsó alkalom, amikor egy zsidó vallású országgyűlési képviselő szóra emelkedett a zsidó bevándorlás tárgyában. A kényes feladatot Wahrmann oly módon oldotta meg, hogy egyrészt a bírálhatatlan magyar nemzeti érdekre hivatkozott, másrészt általánosított és dedramatizált. Mivel az elsődleges cél a „magyar elem” felülkerekedése volt az ország többi elemén, kerülni kellett mindent, ami az „assimilatiót gátolja”, így „bármely idegen elemek” tömeges bevándorlását. Egyébként pedig tömeges bevándorlás nem is volt: „Az orosz zsidók eddig egyáltalában ide nem jöttek, nem települtek, [...] de másoknak sincs szándékuk, hogy ide jöjjenek”.⁵⁰

Ami ezt a korszakot az 1892-től datálható új időszaktól elválasztja, az a kormányzat hozzáállása, amely Tisza Kálmán miniszterelnökkel az élén konzekvensen cáfolta a zsidó bevándorlásról szóló rémhíreket. A kérvényi bizottság előadói minőségében Berzeviczy Albert a szatmári kérvénnyel kapcsolatban 1882. június 7-én leszögezte: „Általában az egész dolog, az egész veszély, mely a közvéleményt huzamos idő óta nyugtalanítja, (*Halljuk!*) célzatosan nagyítottnak és a constatált viszonyok és tények által semmiképp sem igazoltnak tűnik fel”.⁵¹ Ugyanazon a napon Tisza Kálmán is kiemelte, „tömeges bevándorlásról Magyarországra szó nem lehet”, de elvi alapon is elvetette a gondolatot, hogy a magyar állam a barbár módon kiűzött zsidókat „puskatusával vagy szuronyhegyével” verje vissza. Sőt, pénzügyi szempontból is értelmetlennek találta milliókat költeni egy „cordon” felállítására, majd „lesni, hogy jön-e a baj vagy nem”.⁵² Három évvel később Komlóssy Ferenc említett interpellációjára Tisza hasonlóan reagált. „Nagyobb

⁴⁹ *Hartmann Dezső*: „Szaporodunk!” 12 Röpirat, 1881. július 15. 12.; Az 1884. évi szeptember hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója VI. i. m. 268., 387.; Az 1884. évi szeptember hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XI. i. m. 103., 105.

⁵⁰ Az 1881. évi szeptember hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója VI. i. m. 264., 266.

⁵¹ Uo. 243.

⁵² Uo. 247–248.

vagy csak számba vehető mérvű” bevándorlás nem volt, így nem is szándékozott intézkedni ellene. Majd általánosságban kijelentette: „Eltoloncolni valakit azért, mert Oroszországból jó és zsidó, aligha egyeznék meg egy szabad állam legegyszerűbb fogalmaival. [...] Bejönni szándékozó egyének ellen csak azért, mert bizonyos valláshoz tartoznak, ilyen kordont húzni nem fogok”.⁵³ Amihez persze hozzátehetnénk, hogy a Habsburg Birodalom részét képező Galícian át történő bevándorlás ellen Magyarország nem is tehetett semmit.

Az 1880-as évek végétől az antiszemitizmus néhány évig szinte teljesen eltűnt a politikai porondról. Az 1887-ben antiszemita programmal megválasztott, korábban szintén függetlenségi Csatár Zsigmondnak 1891 júniusában Szapáry Gyula miniszterelnökhöz intézett interpellációja elszigetelt akcióként értékelhető. Csatár szerint a kassa–oderbergi vasúton naponta 100–200 vagyontalan zsidó család érkezett Magyarországra, akiket a „budapesti központi izraelita iroda” átöltöztetett „francia öltözetbe”, majd olyan községekbe szállított, ahol pálinkaárulással vagyont szerezhettek. Efelett nem lehetett szemet hunyni, így azt tudakolta Szapárytól, szándékában áll-e a kormánynak egy éven belül visszatoloncolni szülőföldjükre az 1867-es emancipációs törvény után az országba engedély nélkül betelepedett zsidókat?⁵⁴ A házszabály előírása ellenére a miniszterelnök válasz nélkül hagyta az interpellációt.

A bevándorlási törvény

Kilenc hónappal később, 1892. március 7-én Vargha Gyula, a Statisztikai Hivatal miniszteri titkára (még ugyanebben az évben aligazgatója, 1901–1914 között igazgatója) előadást tartott az Akadémián az 1890-es népszámlálás népmozgalmi tanulságairól. Rámutatott, hogy a „galíciiai honosok” (valójában és pontosan galíciiai illetőségű osztrák honosok) immár 19 746 fős tábora 1880 óta a duplájára emelkedett, majd evidenciaként értekezett a „galíciiai zsidóság folyton erősbülő” bevándorlásáról, ezzel azt a benyomást keltve, mintha a galíciiai honosok mind zsidók volnának, noha ezt semmivel sem bizonyította. A galíciiai zsidó bevándorlást nemcsak gazdasági, de nemzetiségi szempontból is károsnak minősítette, mivel a magyar zsidóktól „erkölcse és világnézlete” tekintetében „egészen más” galíciiai zsidóság gátolta „a honi zsidóságnak a magyar nemzettestbe és társadalomba olvadását”. E galíciiai zsidók nem csupán a magyar zsidókra voltak „erjesztő” hatással, de „rossz tulajdonságai a közfelfogásban, mely nem szeret disztingválni, árnyat vet[ettek] az egész

⁵³ Uo. 389–390.

⁵⁴ Olyan, hogy „budapesti központi izraelita iroda” nem létezett. Csatár nyilván a neológ hitközségek és a VKM között közvetítő Magyarországi Izraeliták Országos Irodájára gondolt. Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XXIV. Bp. 1891. 124–126.

zsidóságra”. Az Akadémiának három hónappal később levelező tagjává választott statisztikus sajnálkozva konkludált: „Ha ez a galíciái invázió nem volna, semmi kétség benne, hogy a magyar zsidóság összeolvadása a magyar társadalommal már régen teljesen, tökéletesen megtörtént volna.”⁵⁵ Vargha előadása két szempontból is mérföldkőnek számít. Egyrészt ez volt az első alkalom, amikor egy rangos, ráadásul a tudományosság presztízsével felvértezett állami tisztviselő tényként beszélt a galíciái zsidó bevándorlásról. Másrészt – amennyiben feltételezzük, hogy Vargha hitt abban, amit mondott – expozéja első példája annak a több évtizedes önámításnak, amelynek során statisztikusok, állami rendeletek és jelentések ismételt evidenciaként szóltak valamiről, amit soha semmiféle adattal nem bizonyítottak, mi több: aminek a megadott adatok inkább ellentmondtak. Ez történt Vargha esetében is. Miután figyelmeztetett az általa implicite zsidókként bemutatott galíciái honosok számának a megkétszereződésére, megyénként is részletezte számukat. Ebből kiderült, hogy Ung megyében csak 215, Beregben 430, Máramaros megyében 551 galíciái honos találtatott. A statisztikus meg is jegyezte, „a zsidósággal legerősebben szaturált három éjszakkeleti vármegyébe tehát jóval kisebb a galíciái bevándorlás, mint a másik három határvármegyébe”, nevezetesen Sáros, Zemplén és Szepes megyékben. Hogy az általa tényként tált galíciái zsidó „invázió” ez ellentmondott, azt valamiért nem vette észre.⁵⁶

Néhány hónappal később Vargha visszatért a kérdésre, ezúttal egy, a hitfelekezeti viszonyokról publikált tanulmányban. A zsidó felekezetet tárgyaló rész elején leszögezte, hogy jelentős szaporodásuk egyik oka „az állandó erős bevándorlás a lengyel tartományokból”. Az 1857 óta valójában évtizedről évtizedre csökkenő ütemű szaporodás részletezését követően kategorikusan kijelentette, „kétségtelen, hogy a zsidó hitfelekezetűek számának rendkívüli emelkedését az utóbbi negyven év alatt első sorban a bevándorlás rovására írhatjuk”. Érdemesnek találom utoljára hangsúlyozni: e kinyilatkoztatást a statisztikus semmivel nem bizonyította. Néhány oldallal később a zsidó felekezetnek a Tisza jobb partján mutatkozó szaporodása kapcsán Vargha megjegyezte, hogy e térségben „a beszivárgás Galicziából, a mint a honossági adatokból látjuk, igen nagy”. Valójában a statisztikai kiadványok a Magyarországon élő galíciái honosok felekezeti hovatartozását nem adták meg, így a „honossági adatokból” e tekintetben semmi sem volt *látható*.⁵⁷

A Statisztikai Hivatalnak az 1890-es népszámlálást bemutató három kötet 1893-ban jelent meg. Az „általános népleírás”-t tartalmazó első kötet szöveges

⁵⁵ Vargha Gyula: Népünk mozgalma a népszámlálás adatai szerint. Nemzetgazdasági Szemle 16. (1892) 191–192., 205–206.

⁵⁶ Uo. 192.

⁵⁷ Vargha Gyula: A hitfelekezeti viszonyok hazánkban. Nemzetgazdasági Szemle 16. (1892) 574., 578., 583.

részeit Vargha Gyula és Ráth Zoltán írták, a zsidó bevándorlásról szóló szövegrészeket egyértelműen az előbbi, hiszen ezek két korábbi írásának legtöbbször szóról szóra azonos újraközlései. A kategorikus kijelentések, a galíciai honosok impliciten zsidóvá átminősítése, az észre nem vétele annak, hogy ha a „zsidósággal legerősebben szaturált” Ung, Bereg, és Máramaros megyékben oly csekély a galíciai honosok száma, talán galíciai zsidó „invázió”-ról sem indokolt beszélni – mindez azonos formában visszaköszönt. Vargha korábbi tanulmányaihoz képest két különbség volt. Az első tartalmi. A zsidó vallású népesség nyelvi viszonyait áttekintő résznél a statisztikus megjegyezte, miszerint „a Galíciából beözönlő lengyel zsidók a maguk elzárkózottságában éppen nem alkalmasak az assimilációra”. A Statisztikai Hivatal aligazgatója ezzel olyan véleményt fogalmazott meg, amely mindaddig csak ellenzéki, függetlenségi és még inkább antiszemita politikusok szájából hangzott el. A másik különbség formai és szimbolikus. A népszámlálás eredményeiről az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal által kiadott kötetben szereplő azon mondattal, mely szerint „kétségtelen, hogy a zsidó hitfelekezetiük számának rendkívüli emelkedését az utóbbi negyven év alatt elsősorban a bevándorlás rovására írhatjuk”, a galíciai zsidó bevándorlás hivatalosan is valós jelenségnek könyveltetett el.⁵⁸

Bár a zsidó bevándorlásról folyó diskurzus terén e momentum utólagosan kétségtelenül cezúrának minősíthető, a kortársak ismereteim szerint nem kommentálták, úgy tűnik, észre sem vették, ami valójában nem meglepő, hiszen e bevándorlást már jó ideje szinte mindenki tényként kezelte. Noha e kérdésben heves viták ezekben az években nem fordultak elő, a zsidó bevándorlás korlátozásának követelése a politikai élet rendszeresen visszatérő eleme maradt. 1893. március 8-i képviselőházi beszédében a nemzeti párti Károlyi Sándor abbéli óhaját fejezte ki, hogy a zsidó vallás bevétté nyilvánítását megelőzően a kormány törvény útján korlátozza a „muzska zsidók” káros, mert a „német” nyelvet terjesztő folytonos betódulását.⁵⁹ (A gróf feltehetően a jiddisre gondolt.) Egy évvel később a polgári házasság bevezetése elleni tiltakozásként a Szabadelvű Pártból éppen kilépő Asbóth János azon „lengyel és orosz jövevények” szédítő társadalmi emelkedését ecsetelte, akik a virilizmusnak köszönhetően bevándorlásuk után néhány évvel már megyei törvényhatósági tagságot élveztek, majd nevüket Rákóczyra vagy Bercsényire magyarosítva nemességet szereztek.⁶⁰ Néhány hónappal később, 1894 novemberében a szintén nemzeti párti, ám a zsidók iránt Károlyinál sokkal

⁵⁸ A magyar korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei I. Bp. 1893. Általános jelentés, 67–68., 105., 108., 149.

⁵⁹ Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója X. Bp. 1893. 51.

⁶⁰ Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XVII. Bp. 1894. 121.

jobb indulatú Ábrányi Kornél a zsidók érdekében kérte, hogy a kormány „gondoskodjék a további zsidóbevándorlás meggátolásáról”, mivel az ország északi megyéire veszélyt jelentő bevándorlók „kompromittálják” a magyar zsidóságot.⁶¹

Az 1895 januárjában alakult katolikus, újkonzervatív és antiliberalis Néppárt kezdettől fogva a galíciai zsidó bevándorlás korlátozásáért agitált. Míg a párt hivatalos programja nem tett róla említést, a nép számára 1895 nyarán kiadott egyszerűsített változat követelte, hogy az állam „mindenféle csürhe népnek – ha Lengyelországból jönne is az – ne engedje meg a letelepedést, hacsak az illető jövevény ki nem tudja mutatni, hogy van anyyija, vagy van oly képessége, foglalkozása, hogy megélhessen”.⁶² A Néppárt napilapja 1896 márciusában rémisztő leírást közölt a „Galicián át egyre jobban betóduló zsidóság” által telített máramarosi falvakról, amelyek, miután a parasztság már kiszorult a hegyekbe, „végestelen végig zsidók”.⁶³

Az északkeleti megyék – nem zsidó – népességének, és különösen a ruszinoknak a vitathatatlan, bár korántsem újkeletű nyomoráról nem csak a néppárti sajtó értekezett. Ezzel el is érkeztünk a ruszin népesség anyagi megsegítése érdekében 1897 tavaszán indított rutén (1902-től hegyvidéki) akciónak nevezett kormányprogramig, amely szempontunkból azért lényeges, mivel ennek keretében vagy nyomán vált a galíciai zsidó bevándorlás a kormányzati politika részévé. A rutén akció háttérében Firczák Gyula munkácsi görög katolikus püspök és Bánffy Dezső miniszterelnök között nyolc hónappal az őszi országgyűlési választások előtt, 1896 márciusában megkötött titkos alku ált. Ennek értelmében a munkácsi püspök elállt az északkeleti megyék néppárti képviselőjelöltjeinek a támogatásától, ellenjuttatásként a kormány többek közt meghirdette a ruszin parasztságon segíteni hivatott akciót, amelyet nemcsak a néppárti agitáció, de az ébredező ruszin nemzetiségi mozgalom és a ruszin parasztság már-már fenyegető méreteket öltő elégedetlensége ellen is hatékony eszköznek remélt.⁶⁴ A közvélemény ebből annyit láthatott, hogy 1897 elején Firczák Gyula és a ruszinok lakta megyék országgyűlési képviselői kezdeményezést indítottak a magyarokhoz „ezer éve” hű ruszinok megsegítéséért, amelyet a kormány azonnal felkarolt. A Darányi Ignác által vezetett Földművelésügyi Minisztérium égisze alatt márciusban megindult az eleinte Bereg megye szolyvai járására korlátozódó, a liberális kormányban Darányi által képviselt agrárius szociálpolitikai elképzelések jegyében fogant projekt. Vezetésével Darányi októberben Egan Ede agrárszakembert bízta meg.⁶⁵

⁶¹ Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XX. Bp. 1894. 180.

⁶² Mit akar a néppárt? Bp. 1895. 30. A párt hivatalos programját közli: Magyarországi pártprogramok 1867–1919. Szerk. Mérei Gyula – Pölöskei Ferenc. Bp. 2003. 164–166.

⁶³ Haas és Deutschék üzenelmei. (Máramarosi állapotok). Alkotmány, 1896. március 29. 5.

⁶⁴ Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910. Bp. 1977. 99–110.

⁶⁵ A rutén akció dokumentumait közli: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1892–1900) II. Szerk. Kemény G. Gábor. Bp. 1956. 525–536., 846–874.

A rutén akció sajátossága, hogy a magyarosodó zsidósággal szemben jóindulatú liberális kormánynak egy olyan, intézkedéseivel a beregi ruszin és zsidó lakosság gazdasági viszonyaiba az utóbbiak kárára beavatkozó etatista projektje volt, amelynek elejétől fogva részét képezte a nem létező galíciai zsidó bevándorlás korlátozása. A ruszinok megsegítésére szervezett akció úgy indult, hogy Firczák Gyula és a ruszin megyék országgyűlési képviselői 1897. március 8-án átadtak a kormánynak egy memorandumot a ruszin nép helyzetéről és megsegítése lehetséges módozatairól. Az emlékirat az öt illetékes minisztérium hatásköre szerint csoportosította a legsürgősebb teendőket. A belügyminiszter számára írt rész a galíciai határon át folyó „óriási zsidóbeözönlés” szigorú ellenőrzésének kérelmével kezdődött. A „szellemi elmaradottsága” és „előítéletei folytán” alapvetően tisztességtelen zsidó bevándorlók ellen a memorandum azonnali intézkedésként az északkeleti megyékben állomásozó csendőrség létszámának legalább háromszorosára emelését javasolta.⁶⁶ A memorandumot átvevő Perczel Dezső a *Nemzet* című kormánylap beszámolója szerint „a galíciai bevándorlásra vonatkozólag kijelentette, hogy a mennyire csak lehet, redukálni fogja a bevándorlást azáltal, hogy a csendőrzásokat megerősíti”.⁶⁷ Perczel ígérete az 1898. évi belügyminisztériumi költségvetés 1897-ben megjelent indoklásában már hivatalos kormányzati programpontként köszönt vissza. A „galíciai bevándorlások megakadályozása végett” a belügyminiszter 111 fővel megemelte a IV. számú csendőri parancsnokság területén szolgáló legénység létszámát.⁶⁸

Nem sokkal később, a minisztertanács 1898. augusztus 23-i ülésén, miután a belügyminiszter beszámolt a „kétes existenciáknak a felvidéki vármegyékbe beözönlése s megtelepedése ellen” tett intézkedésekről, vagyis a csendőri létszám emeléséről, és egyben ezek kétséges hatékonyságáról, a kormányülés a kérdés „gyökeres megoldásának” érdekében megbízta, hogy gondoskodjon „a felvidéki bevándorlások meggátolását célzó törvényjavaslat előkészítése iránt”.⁶⁹

A döntés annál meglepőbb, hogy jó ideig nem követte további intézkedés. A kormányzat részéről a törvényjavaslat következő és egyben első nyilvános említése bő egy évvel később, a belügyminiszternek az 1898-as évről beszámoló, 1899 szeptemberében kelt jelentésében található. Időközben Bartha Miklós függetlenégi képviselő és neves publicista egy kétrészes cikkben kirohant a rutének életerejét kiszívó, Galíciából „nagy tömegekben” bevándorló „söpredék” ellen,⁷⁰ míg a

⁶⁶ Mayer M.: Kárpátukrán i. m. 225–226.

⁶⁷ Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez i. m. 531.

⁶⁸ Indoklás a magyar királyi belügyminisztérium 1898. évi költségvetéséhez. Bp. 1897. 13.

⁶⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Minisztertanácsai jegyzőkönyvek (K 27), 1898. 08. 23.

⁷⁰ B[artha] M[iklós]: A ruthén-kérdés. Reggeli Újság, 1898. október 6. 1.; Uő: A ruthén-kérdés II. Reggeli Újság, 1898. október 7. 1–2.

néppárti *Alkotmány* arról értesítette olvasóit, hogy „a galíciaiak bevándorlása még egyre növekszik”.⁷¹ 1899. február 26-án a Bánffy-kormány átadta helyét Széll Kálmán szintén szabadelvű párti kormányának, így a belügyminisztérium 1898. évi működéséről szóló jelentést már a belügyminiszteri posztot is betöltő Széll Kálmán írta alá. „A gácsországi zsidóknak az ország felső részeibe való folytonos bevándorlása és letelepedése folytán”, olvasható a jelentésben, „az ottani ruthén lakosság sanyarú helyzetbe jutván, helyzetének javítására irányuló országos mozgalom indult meg, mely többek között ezen bevándorlás korlátozását is célozza. Ennek folytán a bevándorlás és az idegenek ellenőrzésének módja bővebb tanulmány tárgyává tétett s ezen ügynek törvényhozás útján való szabályozása határozott el.”⁷² A galíciai zsidók bevándorlását korlátozni hivatott törvényjavaslat első *hivatalos és nyilvános* említése nem csupán azért fontos, mert a miniszterelnök-belügyminiszter a ruszinok nyomorúságáért egyértelműen a „gácsországi” zsidókat tette felelőssé, hanem azért is, mert ez az első és utolsó alkalom, amikor e javaslat kapcsán a kormányzat expliciten *zsidókról* beszélt – a későbbiekben csak „elemekről”, illetve „egyénekről”.

A kormány a nagy nyilvánosság előtt 1900 februárjában, a rutén akció helyi vezetésével kormánybiztosi minőségben megbízott Egan Ede hírhedt jelentése által kiváltott botrányt követően jelentette be szándékát, hogy törvényt hoz a zsidó bevándorlásról. A munkácsi Csillag Szálló nagytermében 1900. február 12-én a kormánybiztos mintegy 300 fős közönség előtt ismertette a rutén akció eredményeit. Jelentésének második, magánvéleményét kifejtő részét a zsidóknak szentelte. Kitért a hegyvidék „erőszakos, fortélyos, sem törvényt, sem rendet nem ismerő” zsidóságának az akció ellen folytatott küzdelmére, majd a magyar zsidókról általánosságban kijelentette: „Én féltém az ország nemzeti jellegét és féltém existenciáját, ha a zsidók befolyása tovább is ily mértékben terjed”. Egan elismerte, hogy a magyar gazdaság sokat köszönhet a zsidóknak, de a jövőre nézve nem volt számára kétség: „Bennünket tönkre fognak tenni”. Ami konkrétan az északkeleti megyéket ellepő bevándorolt zsidókat illeti, Egan razziákat javasolt és a tisztességes keresetmódot bizonyítani képtelenek kitoloncolását, a további bevándorlás akadályozása érdekében pedig „rendkívüli államrendőri intézkedések” bevetését. A galíciai zsidók kapcsán megjegyezte: „Ezek nem zsidók abban az értelemben, a mit mi ezek alatt értünk”. Fejtegetése szerint e bevándorlók a hajdan Kaszpi-tenger és Fekete-tenger partjain élő kazárok leszármazottjai voltak, akiktől megörökölték „őseredeti vadságukat”, mielőtt elvegyültek a zsidók között.⁷³ A kifejezés az érvelés nyilvánvaló abszurditása

⁷¹ Kutyát kell nevelni. *Alkotmány*, 1898. december 6. 8.

⁷² *Széll Kálmán*: M. kir. belügyi ministerium. In: A m. kir. kormány 1898. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Bp. 1899. 18.

⁷³ *Egan Ede*: A hegyvidéki földművelő nép közigazgatási helyzetének javítását célzó állami akció ügyében Munkácson, 1900. febr. 12-én tartott értekezletről szóló jelentés. Bp. 1900. 140–141., 145., 150–151., 156–157.

dacára elsöprő sikert aratott, a „kazár” hosszú évtizedekre a bevándorolt galíciai zsidó pejoratív szinonimájává vált.

Egan Ede munkácsi beszámolója botrányt szült, érthetően, hiszen a dualizmus korában rangos kormányzati közeg ennyire egyértelműen sem előtte, sem utána nem adott nyilvánosan hangot antiszemita nézeteinek. A kormány reakciója nem lehetett kétséges. A képviselőházban Darányi Ignác február 17-én a leghatározottabban elhatárolódott Egan magánjellegű, a zsidókra nézve sértő megjegyzéseitől, amelyekkel szembehelyezkedett a kormány „minden ingadozás nélküli” szabadelvű politikájával. Ám a jelentés első, hivatalos részében, ahol Darányi szavaival Egan Ede „a felvidéki, Galíciából bevándorolt proletár elemek üzelmeit, visszaéléseit ostromozta”, a miniszter nem látott kivétnevelőt. Úgy vélte, hogy e tekintetben „a hazai zsidóság” is bizonyára egyetért vele, majd mintegy mellékesen megjegyezte: „Különben, a mi ezen üzelmeket illeti, a miniszterelnök úr, mint belügyminiszter kezdeményezésére elhatároztuk, hogy a bevándorlás ügyét minden irányban kielégítőleg, de egyszersmind gyökeresen és sürgősen rendezzük és szabályozzuk”. Az ülés jegyzőkönyve szerint a padsorok reakciója a következő volt: „*Hosszantartó, zajos helyeslés, éljenzés és taps a ház minden oldalán.*”⁷⁴

A külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásáról című törvényjavaslatot Széll Kálmán több mint két és fél évvel később, 1902. november 5-én nyújtotta be a képviselőháznak. Időközben – és míg a kivételként említhető szabadelvű párti Perényi Zsigmond 1902. áprilisi felszólalásában kiemelte, hogy a „kazárok” nagyon sok községben „ép oly szegények és nyomorultak, mint akár melyik rutén földműves”⁷⁵ – a miniszterelnök Darányi Ignáccal egyetemben oly módon igyekezett megnyugtatni, illetve lehűteni a kedélyeket, hogy a bevándorló „elemek” tevékenységéről ezen igyekezete közepette is elítélően szólt. A főrendiházban Esterházy János interpellációjára válaszolva 1902. február 4-én hangsúlyozta, hogy a kormányt e tekintetben „gazdasági szempontok” vezetik, „nem felekezeti”, ugyanakkor kijelentette, hogy a „beözönlő” és „ide nem való emberek” bevándorlásából „kétségtelenül” bajok származnak.⁷⁶ Március 8-án a néppári Buzáth Ferenc antiszemita beszédére reagálva Darányi Ignác a képviselőházban leszögezte, hogy a kormány sem a bevándorlást, sem egyéb kérdést nem fog „felekezeti jelleggel tárgyalni”. Június 20-án, Buzáth Ferencnek ezúttal egy interpellációjára válaszolva, Széll figyelmeztette a tisztelt házat, hogy a „beözönlő illetéktelen elemek ellen” fellépni kívánó „bevándorlásról szóló” törvényből ne csináljon senki

⁷⁴ Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XXVI. Bp. 1900. 431.

⁷⁵ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója V. Bp. 1902. 64.

⁷⁶ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója I. Bp. 1902. 55.

„antiszemita-kérdést”.⁷⁷ A törvényjavaslat képviselőházi vitáján a miniszterelnök 1903. január 10-én megnyugtatónak szánt cézzal kijelentette: a törvényjavaslatot igyekezett „minden antiszemitikus ízből kivetköztetni”. Nem rejtette véka alá, hogy az „bizonyos, Galicziából és Oroszországból beözönlött”, illetve „nem asszimilálódott” elemek ellen irányult, ám hangsúlyozta, hogy a törvény e „beözönlött elemeket” nem azért érinti majd, „mert zsidók, hanem azért, mert nem ide valók, mert a nemzet testén, gazdasági, társadalmi és nemzeti életében igenis olyan gyanús elemek, a melyeket ellőkni kell”. Amint látható, a zsidóellenes célzat miniszterelnöki cáfolata sajátosan zsidóellenesre sikeredett – miközben beszédében Széll többször is elítélte a „gyűlöletes” antiszemitizmust, és letette voksát a reformkortól a dualizmus korának végéig hivatalos ideológiának tekinthető liberális nacionalizmus krédója mellett: „A ki becsületes ember és jó hazafi és jó magyar ember, legyen az bármiféle eredetű, származású és vallású, az nekünk e hazában polgártársunk, a kire nézve a többivel szemben semmiféle különbséget nem teszünk.”⁷⁸

Ami magát a törvényjavaslatot és annak miniszterelnöki indoklását illeti, a „zsidó” szó vagy bármely szinonimája természetesen nem szerepelt a szövegekben.⁷⁹ Ettől függetlenül mindenki számára világos volt, hogy a törvényjavaslat előleges célja a galíciai zsidó bevándorlás szigorúbb ellenőrzés alá vonása. Az 1903. január 9–10, és 12–13-án tartott képviselőházi vita során a törvényjavaslatot bemutató Nyegre László, illetve Széll Kálmán a bevándorlók kapcsán kerültk ugyan a „zsidó” szót, helyette az „elem” kifejezést használták. A többi felszólaló azonban, és különösen a néppárti Buzáth Ferenc és Zboray Miklós kevésbé fáradoztak eufemizmusokkal: a vita során a „zsidó” és az „izraelita” szavak – különféle toldalékolt alakjaikkal – összesen 87 alkalommal hangzottak el.⁸⁰ A vitát így is belengte a nyelvi álszentség. Amikor a függetlenségi Uray Imre annak fejtegetésébe kezdett, miszerint „megérkezik az a bizonyos, hogy műnyelven szóljak, és ne vádoljanak, hogy zsidókat emlegetek, megérkezik az a...”, Széll Kálmán közbeszólt: „külföldi”, mire Uray a padosrok derűtségére úgy folytatta: „megérkezik az idegenforgalom”.⁸¹ A *Magyarország* című függetlenségi lapban 1903. január 11-én megjelent vezércikkében Bartha Miklós éppen e „delikát felfogás” ellen kelt ki, mely szerint „nem illik a zsidót bántani”, noha, szögezte le: „Mindenki tudja, hogy ez a javaslat a zsidó bevándorlás miatt jött létre”.⁸²

⁷⁷ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója VII. Bp. 1902. 348.

⁷⁸ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója X. Bp. 1902. 232–233.

⁷⁹ A törvényjavaslatot és indoklását közli Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai VII. Bp. 1902. 284–292.

⁸⁰ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója X. i. m. 200–259.

⁸¹ Uo. 226.

⁸² A kormányzati „hipokrizis” ellenében Bartha sókimondóbb változattal állt elő: „Miért nem mondják: galíciai, oroszországi, romániai zsidót ezentúl semmi szín alatt nem bocsájtunk be az országba?” *Bartha Miklós: A kazár bevándorlás. Magyarország, 1903. január 11. 1–2.*

Mivel a Habsburg Birodalmon belüli határvonalakat bárki bárhol ellenőrzés nélkül átléphette, a törvényjavaslat a galíciai zsidóknak valójában nem a bevándorlását igyekezett feltartóztatni, hanem letelepedésüket akarta a korábbinál szorosabb ellenőrzés alá vonni. Célja az volt, hogy a bevándorlók ne tartózkodhassanak az országban a hatóságok tudta nélkül, és hogy a rendőrség szükség esetén kitilthassa őket az országból. A relatív rövid, összesen 18 paragrafusból álló törvénynek a 2., 3., és 10. §-ai tekinthetők a legfontosabbnak. A 2. §. kötelezővé tette a külföldiek szállásadói számára, hogy megérkezésüket községükbe, illetve eltávozásukat onnan 24 órán belül jelentsék be a helyi hatóságnál. A 3. §. az adott községben lakni szándékozó külföldi számára előírta, hogy e szándékát a megérkezését követő 15 napon belül jelentse be a hatóságoknál, ahol személyazonossága, állampolgársága és büntetlen előéletének igazolása mellett azt is ki kellett mutatnia, hogy képes fenntartani magát, illetve családját. A törvény 10. §-a szerint a helyi rendőri hatóság bármikor kitoloncolhatta azt a külföldit, aki a személyére vonatkozó dokumentumokat nem tudta felmutatni, vagy kimutatni, hogy képes fenntartani magát, esetleg családját, illetve akinek az országban tartózkodása a rendőrség szerint „az állam érdekeire, vagy a közbiztonságra és a közrendre nézve aggályos” volt.⁸³ A törvényjavaslat képviselőházi vitáján a miniszterelnök elismerte, hogy e „drasztikus” paragrafussal a rendőri hatóságoknak „nagy arbitrárius hatalmat” adott.⁸⁴

A törvényt, amelyet a képviselőház után a felsőház minden vita nélkül elfogadott, az uralkodó 1903. március 11-én szentesítette.

A galíciai zsidók száma Magyarországon 1900-ban

A képviselőház közigazgatási bizottsága a törvényjavaslat tárgyában 1902. november 25-én kelt jelentésében úgy fogalmazott, „nagyfokú, habár mérveiben alig ismert bevándorlással állunk szemközt”.⁸⁵ A törvényjavaslat képviselőházi vitáját megnyitó 1903. január 9-i beszédében a javaslat előadója, Nyegre László ugyanezt egy fokkal még kategorikusabban elismételte: „Ma egy nagyfokú – habár mérveiben egyáltalán nem ismert – bevándorlással állunk szemközt”.⁸⁶ Ez azonban így szinte biztosan nem igaz. Az 1900-as népszámláláskor a korábbinál pontosabb, a külföldi születésűek esetében a születési hely megjelölésénél a tartományra is rákérdező, a honosságot az illetőséggel immár össze nem keverő számlálólapoknak köszönhetően a Statisztikai Hivatal pontosan összeszámlálhatta, hogy az országban hány és milyen állampolgárságú galíciai születésű zsidó

⁸³ A külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásáról címet viselő 1903. évi V. tc. szövegét közli <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6873>, letöltés 2017. nov. 26.

⁸⁴ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója X. i. m. 235.

⁸⁵ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai XX. Bp. 1903. 40.

⁸⁶ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója X. i. m. 202.

vallású személy élt.⁸⁷ Az összeszámoláshoz kellett némi idő, de a hivatal a munka egy jelentős részével már 1902 májusában végzett, Vargha Gyula ugyanis ekkor keltezte a Statisztikai Hivatalnak az 1900-as népszámlálás eredményeit bemutató első kötetét.⁸⁸ A Magyar Közgazdasági Társaság közgyűlésén a „magyarság félszázados fejlődése” címmel május 31-én tartott előadásában már az 1900-as adatokat is felhasználta, a zsidók nyelvi magyarosodása kapcsán kijelentvén, „nem kicsinylendő eredmény”, hogy 1880 és 1900 között az izraeliták magyarosodása valamennyi felekezetét túlszárnyalta, „kivált ha figyelembe vesszük, hogy ez idő alatt a zsidók száma, bevándorlás folytán is nagy mértékben növekedett”.⁸⁹

Hogy állítását Vargha mire alapozta, az ezúttal sem derült ki, de a Statisztikai Hivatal által az országban élő galíciai születésű zsidó vallású személyekről készített statisztikai összeállításra biztos nem! A Statisztikai Hivatal levéltárának a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárába átkerült anyagai között található táblázatok elkészítésének ideje ismeretlen. Tekintve azonban, hogy a számlálólapok akkurátusabb megfogalmazása is többek között nyilvánvalóan azt a célt szolgálta, hogy a kormányzat végre pontos képet kaphasson az országban élő galíciai zsidók számáról; tekintve, hogy a galíciai zsidó bevándorlás kérdése milyen nagy fontossággal bírt a kormányzat és a közvélemény számára, és főleg, hogy erről a kormány éppen törvényt készült hozni, megítélésem szerint teljességgel valószínűtlen, hogy legkésőbb 1902 tavaszára a Statisztikai Hivatal munkatársai és a kormányzat ne ismerték volna ezeket az adatokat. A kimutatás szerint 1900-ban 10 587 „galíciai születésű izraelita vallású” *külföldi* állampolgárságú egyén tartózkodott Magyarországon, ami az ország 831 162 fős zsidó lakosságának 1,27%-át tette ki. Ehhez a számhoz hozzáadhatjuk az 5162 *magyar* állampolgárságú galíciai születésű zsidót. A Magyarországon élő galíciai születésű zsidók teljes száma így 15 749 főre, a zsidó lakosság 1,89%-ára emelkedett. Budapesten 5146 külföldi és 1010 magyar honos galíciai születésű zsidó tartózkodott, összesen 6156 fő, vagyis a budapesti zsidóság 3,64%-a. A galíciai zsidók által állítólag előzőnlött Máramaros megyében 359 külföldi és 870 magyar állampolgárságú, Bereg megyében 176 külföldi és 147 magyar állampolgárságú galíciai zsidó élt. A külföldi honos galíciai zsidók száma ennél magasabb volt Sáros (643), Szepes (604), valamint Zemplén (598) megyékben. A helyi zsidó lakosságban elfoglalt arányuk azonban mindenütt elenyészőnek

⁸⁷ Az 1869-es, 1880-as, 1890-es, illetve 1900-as népszámlálások számlálólapjainak mintáját közli A m. kir. központi statisztikai hivatal munkássága (1871–1911). Bp. 1911. 456–457., 461.

⁸⁸ A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása I. A népesség általános leírása községenként. Bp. 1902. IV.

⁸⁹ Vargha Gyula: A magyarság félszázados fejlődése. Közgazdasági Szemle 26. (1902) 420.

mutatkozott. A Máramaros megyében élő összesen 1229 Galíciában született zsidó a megye 55 957 fős izraelita polgári népességének csupán 2,20%-át alkotta.⁹⁰

Felmerülhet a kérdés: lehetséges, hogy ezeket a számokat a Statisztikai Hivatal azért nem hozta nyilvánosságra, mert valamiként kiderült, hogy nem feleltek meg a valóságnak? Ez már azért sem valószínű, mivel az 1900-as népszámlálás 1909-ben megjelent tizedik és utolsó kötetében Kovács Alajos elejtett egy adatot, ami e titokban tartott statisztikát igazolja. A népszámlálási kötet szöveges részében a Magyar királyság egész területén 1900-ban 45 198 főt kitevő galíciai illetőségű osztrák honosok kapcsán Kovács mellékesen megjegyezte: „Téves volna azt hinni, hogy e galíciai bevándorlásban túlnyomólag a galíciai zsidók vesznek részt, mert a galíciai illetőségű osztrák honosoknak csak 27,4%-a izraelita”.⁹¹ Ez a százalékszám visszaszámítva 12 385 főnek felel meg, ami valamivel több, mint a 10 587 galíciai születésű nem magyar állampolgárságú zsidó, de nagyságrendileg, és itt ez a lényeg, nincs különbség. Érdemes egyébként észrevenni, hogy a galíciai zsidó „invázió” mítoszának első hivatalos, bár még csak óvatos cáfolatát Kovács Alajos ezzel az elejtett mondattal intézte el, ami annál is inkább észrevétlen maradt, hogy a kötet táblázatos részében az erre vonatkozó részletes adatokat nem közölte.

Az 1900-ban Magyarországon élő galíciai zsidók számának ismeretében a kérdés természetesen az, miért hozott a Széll-kormány egy törvényt az elenyésző galíciai zsidó bevándorlás ellenőrzésére. Ennek megválaszolása további levéltári kutatásokat igényel. Annyi bizonyos: a minisztertanács ülésein erre a kérdésre egy szóval sem tértek ki, az ebben az időszakban aktív politikusok későbbi írásaiban, visszaemlékezéseiben sem találtam erre vonatkozó információt. Lehetséges, hogy a kormány célja a népszerűség hajhászása volt. Elképzelhető, hogy Széll Kálmán oly módon kívánt gesztust tenni a Szabadelvű Pártban ekkor befolyásos agrárius szárnynak, hogy tudhatta: e tekintetben a merkantilisták ellenkezésétől sem kell tartania.⁹² Az is meglehet, hogy a „galíciai”, vagyis a zsidó másságukat kaftánjukkal, szörmekalapjukkal, jiddis beszédükkel szembeütően és hallhatóan fenntartó zsidók iránti mély előítéllettől áthatva Széll Kálmán és Darányi Ignác úgy vélték, hogy akárhányan voltak is, nagyban hozzájárultak a rutének nyomorához.⁹³ A „rossz galíciai” versus „jó magyar zsidó” szembeállításnak a 20. század

⁹⁰ MNL OL XXXII–23–h 192–193. d. 46/e.; A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása I. i. m. Általános jelentés, 39.

⁹¹ A magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása X. i. m. Általános jelentés, 57.

⁹² A Szabadelvű Pártot szétfeszítő agrárius-merkantil szembenállásra a Széll-kormány idején lásd *Schwarzwölder Á.*: A Széll-kormány és a törvényalkotás i. m. 252–256.

⁹³ Az ország északnyugati részében élő, elmagyarosodott vagy legalább elnémetesedett, ruházatában és kinézetében többnyire a többségi társadalomhoz idomult zsidó ortodoxia és az északkeleti vármegyék részben haszid, kulturálisan a kelet-európai zsidóság Magyarországra ékelt csücskét képező ultraortodoxia közötti lényeges ideológiai különbségekre lásd *Michael K. Silber*: The Emergence of Ultra-Orthodoxy: The Invention of a Tradition. In: The Uses of Tradition: Jewish Continuity in the Modern Era. Ed. Jack Wertheimer. New York–Jerusalem 1992. 23–84.

elején már több mint félszázados hagyományára visszanyúló mentális keretében ez önellentmondás nélkül összeegyeztethető volt az antiszemitizmus őszinte elítélésével. Erről tanúskodik a már említett Bartha Miklós példája. A függetlenségi országgyűlési képviselő és hírlapíró 1901 elején a kolozsvári *Ellenzék*ben hosszú cikksorozatot közölt a rutén akcióról és Egan Ede általa forrón méltatott tevékenységéről. A cikksorozatot az év vége felé *Kazár földön* címmel kötetben is kiadta. Könyvében Bartha ismételtén bizonygatta, hogy sem ő maga, sem a rutén akció nem antiszemita, hangsúlyosan megkülönböztette a jó magyar zsidókat, „a kik velünk barátkoznak, velünk étkeznek, velünk örvendenek és velünk szenvednek” a „kazároktól”, akikről könyvében hemzsegetek a végletesen démonizáló, vaskosan antiszemitának tűnő leírások.⁹⁴ Mielőtt azonban Bartha átadta a végső kéziratot kiadójának, elküldte a költő és tanár Palágyi Lajosnak, az *Egyenlőség* című neológ zsidó hetilap újságírójának, roppant udvariasan kérve tőle, hogy szíveskedjen azt „előre átnézni”, mivel – amint írta Bartha – „eszembe jutott a Tanár úrnak egy kritikai megjegyzése arról a módszerről, a mint én a zsidókról írni szoktam”.⁹⁵ Bartha kétségkívül nem tartotta magát antiszemitának.

Ami a galíciai születésű zsidók statisztikáját illeti, lehetséges, hogy mire 1902 tavasza táján a kormányzat az adatok birtokába jutott, a bevándorlási törvénynek 1901 októberében már a trónbeszédben is beharangozott meghozatala annyira előrehaladott állapotban volt, hogy a blamázt elkerülendő, nem volt más kiút, mint az adatok elsüllyesztése.⁹⁶ Az is lehetséges azonban, hogy a kormányzat azért nem tette közzé a statisztikát, mert *nem hitt a számoknak*. Erre bizonyíthatóan hajlamosnak mutatkozott. A belügyi és a kereskedelemügyi miniszter 1899. évi január elejétől országos adatgyűjtést rendelt el a ki-, be- és visszavándorlásról. (A községeknek kiküldött formanyomtatványok az érintettek vallására nem kérdeztek rá.) Amint a kormány 1899. évi működéséről 1900-ban megjelent jelentés panasolta, „a külföldiek bevándorlására, lakhatására és településére vonatkozó adatok [...] jóval a valóság mögött maradtak”. E megállapításra annak alapján jutott, hogy Szepes, Sáros, Zemplén, Bereg, Máramaros és Beszterce-Naszód megyékben, vagyis „a galíciai települők által köztudomásúlag előszeretettel felkeresett vármegyékben csak 466 egyén keresett új hazát”. Ez a „túl alacsony szám”, olvasható a jelentésben, nem arról győzte meg a kormányt, hogy nincs jelentős bevándorlás, hanem arról, hogy gondatlan munkájuk miatt a helyi hatóságok „a tényleges bevándorlási eseteknek csak egy részéről szereztek tudomást”.⁹⁷

⁹⁴ Bartha Miklós: *Kazár földön*. Kolozsvár 1901. 33., 84–86., 89–90., 95., 223–224., 321–322.

⁹⁵ Palágyi Lajos válaszát nem ismerjük. Bartha Miklós levele Palágyi Lajoshoz. *Közli Zsoldos Jenő*. *Libanon* 2. (1937) 29.

⁹⁶ Az 1901. október 28-i trónbeszédben szereplő megjegyzésre lásd Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai I. Bp. 1901. 2.

⁹⁷ Az ország közállapotai. In: A m. kir. kormány 1899. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Bp. 1900. 222.

Utójátékok

Befejezésül néhány szót a galíciai zsidó bevándorlás mítoszának további, még évtizedes virágzásáról. A Széll-kormány 1903 júniusában megbukott, így nem maradt ideje arra, hogy kiadja a törvényt életbe léptető rendeletet. Az első Khuen-Héderváry-kormány és Tisza István első kormánya ez irányban semmi igyekezetet nem tett. Az 1903. évi V. tc. végül három rendelet útján lépett érvénybe, vidéken 1906. március 1-jén, Budapesten 1908. május 1-jén, Fiumében 1913. június 25-én.⁹⁸ A törvénynek a galíciai zsidó bevándorlásra gyakorolt hatásáról nem lehet beszélni – hiszen galíciai zsidó bevándorlók is alig voltak. Az egyetlen kézzelfogható következmény az 1903. évi V. tc.-kel egyidejűleg és azt kiegészítően az 1903. évi VIII. tc. által létrehozott és 1906-ban felállított határrendőrség említhető. Túlkapásairól az északkeleti megyékben a zsidó sajtó rendszeresen panaszkodott.⁹⁹ A ténylegesen kiutasított galíciai zsidók számáról országos adat nincs. Máramaros megye ökörmezői járásából 1906 és 1911 között összesen hat zsidót utasítottak ki.¹⁰⁰

A galíciai zsidó bevándorlás társadalmi percepciójára a törvény meghozatala majd érvénybe léptetése semmilyen hatást nem gyakorolt. Míg a kormány és az egymást követő kormánypártok, így a koalíciós kormányzat (1906–1910) idején a függetlenségi párt tagjai is szinte teljesen hallgattak a kérdésről, a néppárti országgyűlési képviselők, a Néppárt lapja, illetve egyéb antiszemita lapok és röpiratok továbbra is a „kazárok” beözönléséről és üzelmeiről regéltek, és annak törvényes megfékezését követelték, mintha az 1903-as törvény nem is létezett volna.¹⁰¹

A világháború előtti, békebeli Magyarországot évtizedeken át folyamatosan előzőnlő galíciai zsidó bevándorlás mítosza a dualizmust is túlélte. Az egyébként vehemensen antiszemita Kovács Alajos 1920-ban, majd 1922-ben hiába cáfolta meg kategorikusan, hiába számította ki, hogy 1869 és 1910 között a zsidó népességet a

⁹⁸ Belügyi Közlöny 11. (1906) 47–60.; Belügyi Közlöny 13. (1908) 143–152.; Belügyi Közlöny 18. (1913) 290–300.

⁹⁹ *Komáromi Sándor*: A határrendőrség. Egyenlőség, 1906. augusztus 12. 3–4.; *Krausz Fülöp*: Határrendőrségi hatalmi túlkapások. Magyar Zsidó, 1909. augusztus 27. 3–5.; *Hartstein Lajos*: A peripheriák zsarnokai! Magyar Zsidó, 1909. augusztus 27. 1–3.; *Szabolcsi Miksa*: Északmagyarországi atrocitások. Egyenlőség, 1910. december 18. 1–4.; A magyarországi határrendőrség. Zsidó Szemle, 1912. április 15. 12–13.

¹⁰⁰ *Illés Samu*: „Kazár” védelem. Az ökörmezői járási orth. izr. hitközség megbízásából. Máramarossziget 1911. 5.

¹⁰¹ *Ifj. Wessprémy Kálmán*: A Magyarországi zsidók statisztikája. Debreczen 1907. 5–6., 51–53.; Nem kívánatos elemek. Alkotmány, 1907. szeptember 28. 1–2.; *Grieger Miklós*: A zsidó kolera. Alkotmány, 1910. október 2. 4.; *Z. S.*: A negyvenéves Budapest. Magyar Kultúra 1. (1913) 518.; *Miklóssy István*: Keresztény magyar népünk gazdasági romlása. Bp. 1913. 10., 78. Lásd még a néppárti Huszár Károly, a későbbi miniszterelnök 1910. december 14-i és 1911. január 25-i, mindkét esetben válasz nélkül hagyott interpellációját. Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója III. Bp. 1911. 82–84.; Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója IV. Bp. 1911. 231–236.

kivándorlás révén 113 800 fős veszteség érte. Míg a „rossz galíciai zsidó” versus „jó magyar zsidó” szembeállítás szinte az első zsidótörvénynek nevezett 1938. évi XV. tc.-ig a Horthy-rezsim mondhatni hivatalos dogmája maradt, a tézis ekkor kiegészült a Tanácsköztársaságért is felelőssé tett kommunista galíciai zsidó bevándorló imázsával.¹⁰² A bevándorlás mítosza az első zsidótörvény indoklásában is megjelent. E szerint a zsidó népességnek az 1870 és 1900 közötti, a természetes szaporodással „nem magyarítható” növekedése a „bevándorlás hatalmas méreteit” mutatta. Hogy erről a törvény egyik megszővegezőjeként Kovács Alajos mit gondolt, nem szól a fáma.¹⁰³

THE MYTH OF JEWISH IMMIGRATION FROM GALICIA

by Miklós Konrád

SUMMARY

From the 1840s until at least 1918, Hungarian politicians and public opinion were convinced that the country had been flooded by Jewish immigrants from Galicia. In fact, Jewish immigration from Galicia had ceased by the end of the 1860s. Yet in 1903, the liberal government submitted a bill to control Galician Jewish immigration – while it certainly knew from unpublished census data that Galician Jewish immigration was insignificant. This article, the first detailed analysis of the most pervasive myth in modern Hungarian Jewish history, exposes how and why the bill was passed, and presents hitherto unpublished census data about the number of Galician-born Jews living in Hungary in 1900. Finally, it offers a short overview of the uninterrupted survival of the myth of Galician Jewish immigration that existed until the Holocaust.

¹⁰² Egy svéd tudósítónak 1920 májusában adott és több magyar lap által átvett interjújában Horthy Miklós kifejtette, „a világháború alatt az elpusztult Galíciából ezrével tódultak be hozzánk a magyarságtól és a magyar zsidóságtól is teljesen idegen, alacsonyabb erkölcsi és értelmi színvonalon álló zsidók”. A Tanácsköztársaság lényegét Horthy abban látta, hogy „az idegenből beszármazott megbízhatatlan söpredek-zsidóság cézárómániába esett és a gazdasági hatalom mellé a politikai hatalmat is önmagának akarta kisajátítani”. Így jött létre „a túlnyomórészt idegen és nem magyar zsidókból a fegyházban megalakult kommunista kormány”. Horthy kormányzó nyilatkozik. Az Est, 1920. május 9. 3. Lásd még *Szekfü Gyula*: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Bp. 1920. 230., 288–292.; *Count Paul Teleki*: The Evolution of Hungary and Its Place in European History. New York 1923. 140–142.; *Kristóffy József*: Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek 1890–1926. Bp. 1927. 166–168.; *Vécsey Tamás*: Tisza Kálmán. Politikai és publicisztikai tanulmány. Celdömölk 1931. 162, 165–166.; Hóman kultuszminiszter beszéde a szentesi gyűlésen. Pesti Napló, 1938. március 8. 4.

¹⁰³ *Kovács M. Mária*: Törvényről sűjtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945. Bp. 2012. 101.